

Ба ҳуқуқи дастнавис

УДК: 891.550 (1-87)

М – 91

ББК: 83

МУРОДОВ АЛИШЕР АСЛОНХОНОВИЧ

**БОЛТА ОРТИҚОВ ВА ТАҲАВВУЛИ НАСРИ
БАЧАҒОНАИ ТОЧИК ДАР НИМАИ ДУЮМИ АСРИ ХХ**

Ихтисос: 10.01.03 – Адабиёти халқҳои кишварҳои хориҷӣ
(адабиёти тоҷик)

АВТОРЕФЕРАТИ

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои филологӣ**

БОҲТАР – 2019

Кори диссертатсионӣ дар кафедраи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав омода гардидааст.

Роҳбари илмӣ:

Абдусатторов Абдушукур,
доктори илмҳои филологӣ, профессори
кафедраи таърихи адабиёти тоҷики
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ:

Ҳусейнзода Фарход, доктори илмҳои
филологӣ, профессор, мудири кафедраи
забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи
давлатии Данғара

Муҳаммадиев Шамсиддин Муродович,
номзади илмҳои филологӣ, ходими
пешбари илмии шуъбаи таърихи адабиёти
Институти забон ва адабиёти ба номи
Рӯдакии Академияи илмҳои Ҷумҳурии
Тоҷикистон

Муассисаи тақриздиханда:

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи
Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳимояи диссертатсия « 20 » июни соли 2019, соати 13⁰⁰ дар чаласаи
Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-022 назди Донишгоҳи миллии
Тоҷикистон (734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, шаҳраки
Буни Ҳисорак, 10) баргузор мегардад.

Бо мазмуну муҳтавои диссертатсия тавассути сомонаи www.tnu.tj ва
дар китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон бо нишонии
734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17 шинос шудан мумкин аст.

Автореферат рӯзи «_____» _____ 2019 фиристода шуд.

Котиби илмии
шӯрои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои филологӣ, дотсент

Гулназарова Ж. Б.

I. ТАВСИФИ УМУМИИ КОРИ ДИССЕРТАТСИОНӢ

Аҳамияти мавзӯ. Дар таърихи адабиёти муосири тоҷики нимаи дуюми садаи бистум, алалхусус солҳои шастум-ҳаштодуми он, даврони навсозӣ ва тақомули жанрҳои бадеӣ ва тозагиҳо дар хусусиятҳои ғоявӣ мавзӯӣ ва услубӣ бадеии онҳо маҳсуб мегардад. Ин даврро метавон марҳалаи нави таҳаввули жанрҳои асосии насри бадеӣ - ҳикоя, қисса ва роман дар шумор овард. Ҳамчунин, марҳалаи пайдоишу тақомули жанри қисса дар адабиёти наврасон низ ба ҳамин давра мувофиқ меояд. Дар ин давра насри адибоне, аз қабиле П. Толис, А. Шукӯҳӣ, Б. Ортиқов, Р. Амонов, Д. Рачабӣ, А. Баҳорӣ, М. Шарқӣ ва дигарон ба майдони адабиёт омаданд, ки дар таҳаввули жанрҳои ҳикоя ва қиссаи бачагона сахми муассир гузоштаанд.

Аз ҷумлаи нависандагоне, ки дар тақомули насри бачагонаи тоҷик нақши назаррас доранд, Болта Ортиқов мебошад. Ӯ аз солҳои панҷоҳуми садаи бистум фаъолияти нависандагии худро оғоз намуда, дар тӯли умри пурбаракати хеш садҳо ҳикояи ҷолиб ва дар ҳудуди бист қиссаи бачагона таълиф ва нашр кардааст, ки ин осор ӯро чун нависандаи тавонову соҳибсабки бачагон муаррифӣ намудаанд. Имрӯз адабиёти бачагонаи тоҷик ва, алалхусус, насри бадеии онро бе ҳикоя ва қиссаҳои Б. Ортиқов – «Таътил», «Полвон», «Бачаҳои Лолазор», «Гули садбарг», «Қиссаи мумиё» ва ғайра тасаввур кардан имконнопазир аст.

Мутаассифона, то имрӯз ҳаёту фаъолияти адабии Б. Ортиқов дар адабиётшиносии муосир мавриди таваҷҷуҳи ҷиддӣ қарор дода нашудааст. Дар бораи арзишҳои ҳунари, хусусиятҳои жанри, ғоявӣ, мавзӯӣ ва услубӣ бадеии осори ин намояндаи барҷастаи адабиёти бачагона таҳқиқоти ҳамҷониба ва монографии илмӣ анҷом наёфтааст ва мақоми вай дар таърихи таҳаввули насри бачагонаи тоҷик то ҳол ношинохта ва наомӯхта боқӣ мондааст. Аз ин ҷост, ки таҳқиқи ҳаёт ва фаъолияти адабии Б. Ортиқов, таъйини хусусиятҳои жанри, ғоявӣ, мавзӯӣ ва услубӣ бадеии ҳикояву қиссаҳои ӯ ва шинохти мақоми вай дар таърихи насри муосири бачагонаи тоҷик яке аз масъалаҳои муҳим ва ҳалталаб дар адабиётшиносии тоҷик ҳисоб меёбад.

Таҳқиқ дар атрофи чунин мавзӯ на танҳо дар муайян намудани яке аз чехраҳои адабии насри бачагонаи тоҷик – Болта Ортиқов аҳамият дорад, балки дар шинохти таърихи адабиёти кӯдакон дар фосолаи муайяни замони – нимаи дуюми садаи бист мусоидат мекунад. Ҳамчунин, таҳқиқи чунин мавзӯ имкон медиҳад, ки дар масъалаи ташаккул ва таҳаввули жанри қисса дар адабиёти бачагонаи тоҷик, навгонҳои падидаи дар мавзӯ, мундариҷа ва забону услуби он тасаввурӣ возеҳ пайдо карда шавад.

Аҳамият ва арзиши таҳқиқ дар он ҳам зоҳир мегардад, ки насри Б. Ортиқов таҷассумкунандаи воқеияти адабӣ, рӯйдодҳои таърихӣ, ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва фарҳангиву маънавӣ дар нимаи дуюми қарни бистум аст ва тарзи зиндагӣ, ормону андеша ва маърифату маънавиёти насри наврасро

дар он даврон инъикос менамояд ва аз ин лиҳоз аҳамияти маърифатӣ, омӯзандагӣ ва тарбиявӣ низ дорад.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ. Ҳарчанд ки Б. Ортиқов нависандаи пурқору сермаҳсул ва аз ҷумлаи адибони маҳбуби хонандагони навраси тоҷик ҳисоб меёбад, ҳаёт ва фаъолияти эҷодии ӯ дар нақди адабӣ ва адабиётшиносии муосир то имрӯз ба таври ҷиддӣ омӯхта нашудааст ва ба истиснои баъзе мулоҳизаҳо ва маълумоти ҷузъӣ, ки дар энциклопедияҳо ва ёдномаву мақолаҳои ангуштшумор ба назар мерасанд, дар бораи ӯ маводи ҷомеъ ва муфассале наметавон пайдо намуд.

Аввалин адабиётшиносе, ки ба осори Б. Ортиқов тавачҷуҳ зоҳир намудааст, С. Табаров мебошад. Ӯ дар «Ҳикоянависӣ кори саҳл нест» ном мақолаи худ, ки соли 1961 навишта шудааст, ҳикояи «Ҳоҳарон»- и Б. Ортиқовро мавриди нақду баррасӣ қарор дода, бештар ба камбудиву нуқсонҳои он дахл кардааст. Бо вучуди ин, мунаққид бар он бовар аст, ки баъди ислоҳи ин камбудихо «ҳикояи пурқимате ба вучуд овардан мумкин аст» [13, 282]. Яке аз нахустин маъхазҳои, ки дар бораи ҳаёт ва фаъолияти адабии Б. Ортиқов маълумоти хеле мухтасар дар ҳаҷми якҷанд сатр медиҳад, мақолаи Т. Абдучабборов мебошад, ки соли 1984 дар «Энциклопедияи советии тоҷик» ҷоп шудааст [1, 374]. Дар мақолаи мазкур дар бораи сол ва рӯзу моҳи таваллуди нависанда, замони таҳсилаш дар мактаби миёна ва донишгоҳ, фаъолияти омӯзгорияш дар мактабҳои ноҳияи Орҷоникидзеобод (ҳоло ш. Ваҳдат), оғози фаъолияти нависандагии ӯ ва муҳимтарин маҷмӯаҳои осораш маълумот дода шудааст.

Мақолаи мунаққид ва адабиётшиноси тоҷик А. Набиев бо унвони «Ортиқов Болта», ки дар «Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» ҷоп шудааст, маълумоти нисбатан бештареро дар бораи нависанда фаро гирифта, дар он ба замми ахбори мақолаи Т. Абдучабборов доир ба мавзӯ ва мундариҷаи қиссаву ҳикояҳои Б. Ортиқов, тарҷумаи онҳо ба забонҳои дигар, сабки нависандагии ӯ ба таври мухтасар изҳори мулоҳиза карда шудааст [7, 511-512].

Дар китоби «Адибони Тоҷикистон», ки соли 2003 дар нашриёти «Адиб» ба таъъ расида, зиндагинома ва шарҳи осори аъзои Иттифоқи нависандагони Тоҷикистонро то соли 1999 дар бар мегирад, якҷанд сатр дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Б. Ортиқов оварда шудааст. Маълумоти китоби мазкур бар замми хеле ночиз будан, дорои ғалатҳо ва носахҳои низ мебошад [2, 394-395]. Дар нашри тозаи «Адибони Тоҷикистон» ҳам, ки соли 2014, баъди 13 соли вафоти Б. Ортиқов ба муносибати ҳаштодумин солгарди таъсиси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ҷоп шудааст, мутаассифона, айнан ахборе дарҷ гардидааст, ки дар нашри китоби мазкур дар соли 2003 зикр шудааст.

Аз ҷумлаи навиштаҳои, ки дар бораи баъзе ҷузъиёти зиндагӣ ва фаъолияти адабии Б. Ортиқов маълумоти судманд дода метавонанд, мақолаи адабиётшинос Ё. Содиков «Дар роҳи ҷустуҷӯ» ва китоби нависанда Насими Раҷаб «Ҳикояҳо аз ҳаёти адибон» мебошанд.

Академик Р. Амонов дар «Адабиёти бачагонаи Тоҷикистон», профессор Ҷ. Бобокалонова дар «Адабиёти бачагонаи тоҷик» ва

«Материалҳо аз адабиёти бачагонаи тоҷик», М. Муллоҷонов дар китоби «Ҳамдамаи халқ – ҳамқадами замон» ва мақолаи «Росташиро гуям», М. Шукуров дар ҷилди чоруми «Таърихи адабиёти советии тоҷик» ва адабиётшиносону рӯзноманигорон А. Саъдуллоев, Б. Шукруллоев ва дигарон низ баъзе мулоҳизаҳои ҷолиб доир ба асарҳои алоҳидаи Б. Ортиқов ва муносибати шогирдонаи ӯ бо П. Толис, М. Турсунзода, С. Улуғзода изҳор кардаанд.

Дар шинохти шахсият ва хунари нависандагии Б. Ортиқов мулоҳизаҳои адибони маъруфи тоҷик М. Турсунзода, П. Толис, С. Улуғзода, У. Раҷаб ва дигарон низ ҷолиби таваҷҷуҳ мебошад. Адибони мазкур ҳанӯз дар марҳалаҳои нахустини фаъолияти нависандагии Б. Ортиқов ва нашри ҳикояву қиссаҳои аввалинаш – «Конфет», «Ҳатой Собир», «Мактуби тағи бӯрӣ», «Таътил», «Полвон» мулоҳизаву андешахояшонро баён намуда, ба нависандаи ҷавон маслиҳату тавсияҳои арзишманд дода буданд. Аз ҷумла, С. Улуғзода дар «Мактуби кушод ба рафиқ Ортиқов Б.», ки соли 1961 дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба таърифи расида буд, дар баробари нишон додани муваффақиятҳои нависандаи ҷавон дар ҳикояҳои «Мактуби тағи бӯрӣ», «Ҳатой Собир», «Дӯсти» ва қиссаи «Таътил» баъзе камбудии забонӣ, услубӣ ва сохтори асарҳои ӯро ёдоварӣ карда, ба ӯ маслиҳатҳои судманд медиҳад [14, 121-139]. Дар мақолаҳои М. Турсунзода «Замон ва нависанда» ва У. Раҷаб «Дӯсти бачаҳо» низ баъзе мулоҳизаҳои ҷолиб доир ба қиссаи «Таътил» ва теъдоде аз ҳикояҳои Б. Ортиқов баён карда шудааст.

Бо вучуди ин, ҳанӯз дар адабиётшиносии тоҷик таҳқиқоти муфассали монографияе, ки дар он зиндагинома ва фаъолияти эҷодии Б. Ортиқов мавриди таҳлилу таҳқиқи ҷиддии илмӣ қарор гирифта бошад, анҷом дода нашудааст. Аз ин рӯ, дар диссертатсияи ҳозир тасмим гирифта шудааст, ки дар асоси маводи мавҷудбуда дар донишномаҳо, рӯзномаву маҷаллаҳо, бойгонии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон, ёдномаҳои адибон, осори адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ ва бо истифода аз нақлу сухбатҳо бо дӯстону наздикони Б. Ортиқов шарҳи ҳоли осори нависанда ба таври мукамал таҳқиқ гардида, мақоми ӯ дар таҳаввули насри бачагонаи тоҷик муайян карда шавад.

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқ дар диссертатсия аз он иборат аст, ки зиндагиномаи муфассали Б. Ортиқов барқарор карда шуда, мероси адабии ӯ, ки асосан қиссаву ҳикояҳои бачагоноро фаро мегирад, мавриди баррасии ҳамҷониба қарор дода шавад ва ба ин васила мақоми ӯ дар таҳаввули насри бачагонаи тоҷик муайян гардад. Барои ноил шудан ба мақсади мазкур вазифаҳои зерин ба миён гузошта ва анҷом дода шудааст:

- барқарор кардани зиндагиномаи муфассали Б. Ортиқов;
- баррасии фаъолияти эҷодӣ, таснифи жанрҳо ва анвои осори адабии нависанда;
- таъйини мавқеи ҳикоя дар эҷодиёти нависанда;
- таҳлили хусусиятҳои ғоявӣ, мавзӯӣ ва услубии ҳикояҳои Б. Ортиқов;
- шинохти заминаҳои тақомули хунари қиссанигории Б. Ортиқов;

- таҳқиқи нақши «Таътил» ва «Полвон» дар эҷодиёти нависанда;
- баррасии таҳаввули мавзӯ ва мундариҷаи қисса дар эҷодиёти нависанда;

- таҳлили поэтикаи қиссаҳои Б. Ортиқов;

- таъйини мақоми Б. Ортиқов дар таърихи насри бачагонаи тоҷик.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Маводи диссертатсия маҷмӯаҳои осори дар солҳои гуногун батабърасидаи Б. Ортиқов, аз қабилӣ «Ҷиянҳои қишлоқиям» (1958), «Ба калонкардаат раҳмат» (1964), «Духтарҷаи нағз» (1965), «Себи орохӯр» (1968), «Мактуби сеқунҷа» (1971), «Ҳандалак» (1973), «Дурдонаҳои Зарафшон» (1976), «Мунтахабот» (1976), «Доғи хун» (1982), «Повест ва ҳикояҳо» (1984), «Достони Самарқанд» (1991) ва ғайра мебошанд. Зикр кардан бамаврид аст, ки аз ҷумлаи осори нависанда се маҷмӯа – «Мунтахабот», «Повест ва ҳикояҳо» ва «Достони Самарқанд», ки маҷмӯаҳои нисбатан муқаммалӣ қиссаву ҳикояҳои ӯ маҳсуб мегарданд, зимни таҳқиқ ба ҳайси маводи аввалиндараҷа хидмат кардаанд.

Ҳангоми таҳлилу баррасии баъзе вожаву истилоҳот ва матлабҳои марбут ба шарҳи ҳол ва осори Б. Ортиқов аз як қатор донишномаву луғатҳо ва фарҳангҳо, аз қабилӣ «Адибони Тоҷикистон» (нашри солҳои 2003 ва 2014), «Энсиклопедияи советии тоҷик» (Ҷ. 5), «Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик» (Ҷ. 1-3), «Фарҳанги ибораҳои рехта» (Ҷ. 2), «Фарҳанги забони тоҷикӣ» (Ҷ. 1-2), «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» (Ҷ. 1-2), «Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ» (М. Фозилов. Ҷ. 1-2), «Зарбулмасалҳои тоҷикӣ» (А. Мирзоев) истифода карда шудааст.

Навгониҳои илмӣ таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки бори нахуст дар адабиётшиносии муосир шарҳи ҳоли то ҳадди имкон муфассали нависандаи маҳбуби бачагон – Б. Ортиқов барқарор гардида, осори дар солҳои гуногун навиштаи ӯ ба таври хронологӣ тавсиф карда мешавад. Масъалаҳои анвои жанрӣ, хусусиятҳои мавзӯӣ, ғоявӣ ва услубии қиссаву ҳикояҳои нависанда ба таври ҷомеъ мавриди таҳқиқ қарор дода мешавад.

Ҳамчунин, бори нахуст дар диссертатсия масъалаи адиби зуллисонайн будани Б. Ортиқов ба миён гузошта шуда, намунаҳои осори ба забони ўзбекӣ навиштаи ӯ – «Боғибаланд анжири», «Амир Темур аркининг қисмати» ва «Афандининг ўғли» мухтасар баррасӣ гардида, нақши нависанда дар густариши равобити адабии халқҳои тоҷику ўзбек муайян карда мешавад.

Аҳамияти илмӣ-назариявӣ таҳқиқот аз он иборат аст, ки натиҷаҳои он ба масъалаҳои ношинохтаи марбут ба ҳаёт ва фаъолияти нависандагии Б. Ортиқов равшанӣ андохта, дар омӯзиши осори насри бадеии ӯ, алалхусус, ҳикоя ва қиссаҳои бачагонаи вай маводи зарурӣ дода метавонад. Натиҷаҳои дар диссертатсия бадастомада дар омӯзиши таърихи насри бачагонаи тоҷик ва марҳалаҳои ташаккулу таҳаввули жанрҳои он, тағйироти падидомада дар мавзӯ, мундариҷа ва сабки насри бачагона дар нимаи дуҷуми садаи бистум мусоидат карда метавонад.

Ҳамчунин, натиҷаҳои таҳқиқ метавонанд холигиеро, ки дар омӯзиши адабиёти муосири тоҷик, алалхусус, насри солҳои шастум-ҳаштодум ва

дахсолаҳои ахири садаи бистум вучуд доранд, пур намуда, тасаввуротро дар бораи омилҳо ва роҳҳои таҳаввули он комилтар созанд.

Аҳамияти амалии таҳқиқ дар он зоҳир мегардад, ки маводи онро дар таълифи фаслҳои махсуси китобҳои дарсӣ доир ба адабиёти муосири тоҷик, дастурҳои таълимӣ оид ба таърихи таҳаввули жанрҳои насри муосири тоҷик, таърихи насри бачагонаи тоҷик истифода бурдан мумкин аст. Инчунин, аз маводи диссертатсия ҳангоми омода сохтани курси лексияҳо доир ба адабиёти муосири тоҷик, гузаронидани семинару курсҳои махсус дар мавзӯҳои «Адабиёти бачагонаи тоҷик», «Назария ва амалияи жанрҳои наср» дар факултетҳои филологияи тоҷики мактабҳои олии метавон истифода бурд.

Асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот. Таҳқиқот ба равиши суннатии таҳлили таърихӣ-филологӣ ва усули таҳқиқи қиёсӣ-таърихӣ ҳодисаҳои адабӣ асос ёфтааст. Дар диссертатсия, инчунин, зимни таҳқиқи ҳаёт ва эҷодиёти Б. Ортиқов ба принсипи таърихият така карда шудааст. Хусусиятҳои жанриву сохторӣ, ғоявию мавзӯӣ ва услубиву бадеии насри бачагонаи Б. Ортиқов дар асоси принсипҳо ва усулҳои таҷрибашудаи адабиётшиносии муосири тоҷик таҳлилу баррасӣ гардидааст.

Дар чараёни таҳқиқи масъалаҳои марбут ба ҳаёт ва эҷодиёти Б. Ортиқов, ки дар диссертатсия ба миён гузошта шудаанд, ба осори илмиву назарии донишмандону адабиётшиносони варзидаи Россияву Тоҷикистон, Эрон ва кишварҳои дигар, аз қабилӣ Бахтин М.М., Поспелов Г.Н., Потеня А.А., Прохоров Е.И., Скобелев В.П., Творогов О.В., Тимофеев Л.И., Аскарлова Ш., Виноградов В.В., Гинзбург Л.Я., Ефимов А.И., Королев С., Левшина И., Хализев В.Е., Шанский Н.М., Юнг К.Г., Шамисо С., Айнӣ С., Маъсумӣ Н., Мирзоев А., Амонов Р., Шакурӣ М., Бобокалонова Ҷ., Табаров С., Шарифов Х., Бақозода Ҷ., Асозода Х., Салимӣ Н., Кӯчаров А. ва дигарон така карда шудааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Болта Ортиқов солҳои панҷоҳуми садаи бистум бо ҳикоянависӣ фаъолияти нависандагии худро оғоз кардааст;

2. Марҳалаи нахустини қиссанигории Б. Ортиқов бо қиссаҳои «Таътил» ва «Полвон» оғоз гардидааст;

3. Жанрҳои асосии эҷодиёти Б. Ортиқовро ҳикоя ва қисса ташкил медиҳанд;

4. Болта Ортиқов нависандаи зуллисонайн аст ва бо забонҳои тоҷикӣ ва ўзбекӣ осори худро таълиф кардааст;

5. Дар мавзӯ, мундариҷа ва сабки ҳикоянависӣ Болта Ортиқов дорои равиши хоси худ мебошад;

6. Болта Ортиқов бо ду хусусияти муҳимми қиссаҳои худ – арзишҳои ахлоқӣ-тарбиявӣ ва таълимӣ-маърифатии онҳо дар таҳаввули жанри қисса дар адабиёти бачагонаи тоҷик саҳми муассир гузоштааст;

7. Болта Ортиқов, қабл аз ҳама, нависандаи насри бачагона аст ва маҳз ба василаи ҳикояву қиссаҳои бачагонаи худ дар таърихи адабиёти муосири тоҷик мақоми устувор пайдо кардааст.

Татбиқи амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи адабиёти тоҷики ДДБ ба номи Н. Хусрав (Қарори №3 аз 23-юми октябри соли 2018) ва ҷаласаи кафедраи назария ва адабиёти навини форсии тоҷикии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Қарори №18 аз 5-уми марти соли 2019) муҳокима гардида, ба ҳимоя пешниҳод карда шудааст. Мазмуни асосии диссертатсия дар 5 мақолаи дар маҷаллаҳои илмӣ тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Комиссияи олии аттестатсионии Вазорати маориф ва илми ҶР банаҳраида ифодаи худро ёфтааст. Ҳамчунин, масъалаҳо ва хулосаҳои асосии диссертатсия дар конференсияҳои омӯзгорони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (2013-2018) дар шакли гузоришҳо баён карда шудааст.

Сохтори диссертатсия: Диссертатсия аз муқаддима, се боб, 8 фасл, хулоса ва феҳристи адабиёти истифодашуда иборат буда, дар маҷмӯъ 195 саҳифаи дар шакли компютерӣ ҷопшударо дар бар мегирад.

II. МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима аҳамияти мавзӯи интихобшудаи таҳқиқот асоснок карда шуда, дараҷаи омӯзиши он ва мақсаду вазифаҳои таҳқиқ муайян гардидааст. Инчунин, дар бораи маъхазҳо ва усулҳои таҳқиқот, навгонии илмӣ мавзӯ ва аҳамияти назариявӣ амалии он маълумот дода шудааст.

Боби якуми диссертатсия «**Ҳаёт ва фаъолияти адабии Б. Ортиқов**» ном дошта, аз се фасл иборат аст. Дар фасли аввал, ки «Зиндагиномаи нависанда» унвонгузорӣ шудааст, масъалаҳои таърих ва маҳалли таваллуду вафоти нависанда, даврони ҷавонӣ, таҳсилот, фаъолияти омӯзгорӣ ва адабии вай, заминаҳои ташаккули шахсияти ӯ чун нависандаи бачагон, муносибати ӯ бо адибони муосир ва амсоли ин масоил мавриди баррасии муфассал қарор дода шудааст.

Дар асоси таҳқиқи муаллифи диссертатсия, ки дар заминаи ба китобу мақолаҳои адибону адабиётшиносон Н. Раҷаб, Ё. Содиков, Т. Абдучабборов, А. Набиев, Б. Шукруллоев ва маълумоти энциклопедияву ёдномаҳо, суҳбатҳо бо дӯстону наздикони Б. Ортиқов, ҳуҷҷатҳои дар бойгонии Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон маҳфузбуда ва ахбори асарҳои худ нависанда анҷом дода шудааст, то ҳадди имкон ҷузъиёти зиндагии Б. Ортиқов барқарор карда шудааст.

Маълум мегардад, ки Б. Ортиқов панҷуми майи соли 1924 дар маҳаллаи Боғимайдони Самарқанд дар хонаводаи Қосимов Ортиқ ном марди мӯзадӯз ба дунё омадааст. Соли 1938 падари ӯ вафот мекунад ва вай дар тарбияи модараш Назарова Марям, ки дар колхоз ба номи Калинин ноҳияи Самарқанд кор мекард, мактаби ҳафтсола ва сипас соли 1942 мактаби миёнаро хатм менамояд.

Баъди хатми мактаби миёна Б. Ортиқов бо сабаби мушкилоти моддии хонавода таҳсилро идома дода наметавонад ва то соли 1950 дар колхозе, ки модараш кор мекард, ба фаъолияти меҳнатӣ оғоз намуда, аз ҷӯпонӣ,

обронӣ, ҳисобчигӣ то котибии идораи колхоз расидааст. Дар баробари кори колхоз ӯ дар муддати ҳашт сол бо ҳаёти боғбонон ва чӯпонон аз наздик шинос шуда, таҷрибаи зиндагӣ меомӯзад.

Аз ахбори шарҳҳои худ Б. Ортиқов ва аксари ёдномаву маълумотномаҳо чунин бармеояд, ки ӯ дар маҳаллаи Боғимайдон таваллуд шуда, дар ҳамон ҷо айёми ҷавонӣ ва таҳсилоти худро гузаронидааст. Вале мутолиаи қиссаи саргузаштии ӯ «Анҷири Боғибаланд», ки ба забони ўзбекӣ навишта шудааст, ба хулоса меорад, ки ӯ аслан дар деҳаи Работи ғозиёни Самарқанд таваллуд ёфта, аз синни 16-солагӣ то соли 1950 дар ҳамон ҷо, дар бригадаи току анҷирпарварии колхоз, ки сарварии онро амаки Орзукул бар уҳда доштааст, кор кардааст (8, 40).

Соли 1950 Б. Ортиқов ба факултети филологияи Донишкадаи омӯзгории Самарқанд дохил мешавад ва баъди хатми таҳсил дар соли 1952 бо роҳхати донишкада барои кор ба ҳайси муаллими забон ва адабиёти тоҷик ба мактаби ҳафтсолаи ба номи Чайковскийи ноҳияи Орҷоникидзеободи Ҷумҳурии Тоҷикистон фиристода мешавад. Дар ҳамин мактаб фаъолияти нависандагии ӯ оғоз мегардад.

Соли 1953 нахустин ҳикояи Б. Ортиқов бо номи «Сӯхтор» дар маҷаллаи «Пионер» (минбаъд «Машғал», «Истикбол») чоп мешавад ва моҳи октябри соли 1954 ӯ барои кор ба маҷаллаи мазкур ба ҳайси мудири шуъбаи мактабҳо ва пионерон даъват мегардад. Минбаъд то соли 1958 ӯ чун омӯзгор ва рӯзноманигору нависанда фаъолияти худро идома медиҳад.

Аз соли 1958 то соли 1963 Б. Ортиқов ба ҳайси муҳбири махсуси ҳафтавори «Маориф ва маданият» фаъолият менамояд. Ин солҳо даврони пурбор ва бочӯшу хурӯши зиндагии ӯ маҳсуб мегардад. Дар курс-конференсияи адибони ҷавон, ки 16-17 декабри соли 1959 дар Душанбе баргузор гардид, нахустин қиссаи ӯ «Таътил» муҳокима гардид ва соли 1960 ба таъ расид.

Ҳодисаи муҳимми дигаре, ки соли 1960 дар ҳаёти Б. Ортиқов рух дод, ба узвияти Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон қабул шудани ӯ буд. Бо қарори №56-и ҷаласаи васеи Президиуми Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон аз 30-юми августи соли 1960 Б. Ортиқов ба узвияти ин даргоҳи муътабар қабул карда шуд. Барои ба узвияти Иттифоқи нависандагон қабул шудани ӯ се нафар адиби маъруфи тоҷик – Б. Раҳимзода, П. Толис ва Ф. Муҳаммадиев тавсиянома навишта, ӯро чун адиби ҷавону боистеъдод ва ояндадор муаррифӣ карданд.

Мутаассифона, дар бораи ҳаёт ва фаъолияти адабии Б. Ортиқов аз солҳои ҳаштодум ба баъд дар матбуоти даврӣ ва нақди адабиву адабиётшиносӣ қариб маълумоте ба назар намерасад.

Б. Ортиқов се даҳсолаи охири ҳаёти худро асосан дар Самарқанд дар ҳавлии худ, ки дар маҳаллаи Боғимайдон воқеъ аст, ба сар бурда, муҳимтарин асарҳои худро низ дар ҳамин ҷо таълиф кардааст. Дар ҳамин ҷо ӯ аз зиндагии оилавӣ бо ҳамсараш – Қодирова Меҳрӣ соҳиби як духтар – Мубарро ва ду писар – Хуршед ва Ҷамшед гардидааст.

Нависанда муддате вазифаи муҳбири махсуси «Ҳақиқати Ўзбекистон»-ро бар уҳда доштааст. Ӯ то охири умр ду самти дӯстдоштаи фаъолияти

меҳнатии худ – боғбонӣ ва нависандагиро ҳеҷ гоҳ тарк накардааст ва дар ҳар ду ҷабҳа ҳам ҷӯяндаву пуркор будааст. Дар давоми ду соли қабл аз вафоти худ, яъне солҳои 1999-2000 се китоб ба таърифи расонидааст ва дар онҳо «Ортиқзода» таҳаллус кардааст. Боғи бунёдкардаи ӯ дар Боғимайдон аз бехтарин ва серҳосилтарин боғҳои Самарқанд маҳсуб мегардад. Дар тӯли умри пурбаракати худ Б. Ортиқов фарзандони солеҳ, хонаву боғи сарсабзу хуррам ва беш аз сӣ китоби хонданӣ аз хеш ба ёдгор гузошта, 19-уми ноябри соли 2001 дар синни 77- солагӣ дар зодгоҳи худ – шаҳри Самарқанд вафот кардааст.

Фасли дуюми боби якум – «**Фаъолияти эҷодӣ ва осори адабии Б. Ортиқов**» ба таҳлилу баррасии марҳалаҳои ташаккул ва таҳаввули шахсияти Б. Ортиқов чун нависандаи бачагон, таснифи анвои жанрии насри бачагонаи ӯ ва тавсифи муҳимтарин ҳикоятҳои қиссаҳои вай бахшида шудааст.

Болта Ортиқов фаъолияти нависандагии худро аз солҳои панҷоҳуми садаи бист бо ҳикоянависӣ оғоз кардааст. Соли 1953 дар маҷаллаи «Пионер» ҳикояи нахустини ӯ бо номи «Сӯхтор» чоп шуд ва бо вучуди шогирдона буданаш аз тавлиди нависандаи ҷавони умедбахши тоҷик башорат меод. Аз ин ба баъд дар матбуоти ҷумҳурии ҳикояҳои нав ба нави ӯ – «Конфет», «Дӯстӣ», «Мактуби тағи бӯрӯ» чоп шуданд ва муаллифи худро ба хонандагон ва аҳли илму адаб ошно гардониданд.

Даъват шудани Б. Ортиқов соли 1954 барои кор ба маҷаллаи «Пионер» ва аз наздик шиносӣ пайдо кардани ӯ бо муҳити адабии пойтахти ҷумҳурии ва намояндагони маъруфи он – М. Турсунзода, Б. Раҳимзода, Ҷ. Икромӣ, Ф. Муҳаммадиев, С. Улуғзода, П. Толис ва ғамхориву дастгирии онон дар тақдири минбаъдаи нависандагии вай нақши муҳим дошт. Натиҷаи ҳамин буд, ки соли 1954 нахустин намунаи ҳикояи Б. Ортиқов дар маҷмӯаи дастаҷамъии «Овози ҷавон» ба таърифи расид. Соли 1958 ӯ ҳашт ҳикояи худро дар шакли маҷмӯаи алоҳида бо номи «Ҷиянҳои қишлоқиям» чоп кард. Соли 1959 нахустин қиссаи ӯ – «Таътил» нашр гардид.

Аз соли 1960 ба баъд эҷодиёти Б. Ортиқов ҳам аз ҷиҳати мавзӯӣ ва ҳам жанру мундариҷаи ғоявӣ тавсия ёфт. Ҳамон сол қиссаи дуюми ӯ бо номи «Полвон» дар маҷаллаи «Машғал» чоп шуд. Дар тӯли солҳои 1963-1965 қиссаи «Таътил» ба забони русӣ тарҷума ва нашр шуд ва ду маҷмӯаи дигари Б. Ортиқов – «Ба калонкардаат раҳмат» ва «Духтарчаи нағз» аз чоп баромад.

Қиссаи дуюми Б. Ортиқов «Полвон» ҳарчанд ба зудӣ хонандагони худро пайдо карда, соли 1966 дар нашриёти «Детская литература» ба забони русӣ чоп шуд, вале дар нақди адабӣ истиқболеро, ки қиссаи якуми ӯ «Таътил» ёфта буд, пайдо накард. Адибону мунаққидон П. Толис, М. Муллоҷонов, Р. Амонов ва дигарон қиссаи «Полвон»-ро аз ҷиҳати забон, композитсия ва мазмун дорои камбудихо ҳисобида, натиҷаи саҳлангорӣ ва саросемагии муаллиф дар таълифи асар шумориданд. Бо вучуди ин, қиссаи мазкур натавонанд дар ҷумҳурии хонандагони зиёд пайдо кард, балки бо

забони халқҳои гуногуни ҷамоҳири собиқи шӯравӣ низ борҳо тарҷума ва нашр гардид.

Бо вучуди шебу фарозҳо дар фаъолияти нависандагӣ Б. Ортиқов дар тӯли солҳои ҳафтодум ҳаштодум низ бо ҷустуҷӯҳои адабӣ ва таълифи осори нав ба нав машғул буд. Дар ин давра маҷмӯаҳои ҳикоятӣ қиссаҳои ӯ «Себи орухӯр» (1968), «Мактуби секунҷа» (1971), «Ҳандалак» (1973), «Бачаҳои Лолазор» ва ғайра ба таърифи расиданд.

Бояд гуфт, ки Б. Ортиқов натавонанд муаллифи ҳикоятӣ қиссаҳои ҷолиби бачагона аст, балки яке аз ҳаҷвнависони тавоно барои калонсолон низ ҳисоб меёбад. Далели ин маҷмӯаҳои ҳикоятӣ ҳаҷвӣ ӯ «Балои азим» (1975), «Дандони тиллоӣ» (1982) ва «Мурғпалав» (1985) буда метавонанд. Дар баробари ин, Б. Ортиқов дар тӯли солҳои ҳафтодум ва ҳаштодум ба таълифи асарҳои ҳуҷҷатӣ ва воқеӣ дар шакли очерк ва қисса низ машғул гардидааст, ки онҳо дар шакли китобҳои «Паррандаҳои хушхони Тоҷикистон» (1976) ва «Дурдонаҳои Зарафшон» (1982) нашр карда шудаанд. Ба ин маҷмӯаҳо ҳикояҳо ва очеркҳои воқеӣ дохил шудаанд, ки дар онҳо муаллиф дар бораи табиати зебоманзари диёр, олами набототу ҳайвонот ва паррандагони он, зебоиҳои нотакрор ва шахсони наҷибу ободкор нақл мекунад.

Дар давоми солҳои 1985-1991 ду маҷмӯаи ҳикоятӣ қиссаҳои Б. Ортиқов – «Повест ва ҳикояҳо» (1985) ва «Достони Самарқанд» (1991) ба таърифи расидаанд, ки дар нақди адабӣ қариб навиштае дар бораи муҳтавои онҳо ба назар намерасад. Ғайр аз ду асари мазкур дигар осори Б. Ортиқовро, ки дар нашриётҳои ҷумҳурии ҷоп шуда бошад, ба даст овардан муяссар намегардад. Шояд сабаби ин ҳолат дар он бошад, ки ӯ дар тӯли даҳсолаҳои охири ҳаёти худ дар Самарқанд зиста, баъзе осори худро дар он ҷо низ ба таърифи расонидааст. Аз ҷумла, ду қиссаи ӯ – «Боғибаланд ангири», «Амир Темур аркининг қисмати» ва романи «Афандининг ўғли», ки солҳои 1999-2001 дар Самарқанд ҷоп шуданд, далели қатъӣ нагардидани фаъолияти эҷодии ӯ мебошанд.

Дар маҷмӯъ, таҳлилу баррасии фаъолияти нависандагии Б. Ортиқов, ки дар ин фасли диссертатсия анҷом дода шудааст, далели он аст, ки ҳиссаи вай дар рушди нумӯи адабиёти бачагонаи тоҷик бетартид хеле бузург аст. Беш аз сӣ маҷмӯа ва китобҳои вай ба он далелат мекунанд, ки аксари ҳикоятӣ қиссаҳои ӯ дар бораи ҳаёти бачагон ва хонандагони мактабҳо навишта шудаанд. Аз ин ҷо метавон гуфт, ки насри бачагонаи тоҷикро дар тӯли зиёда аз ҳаҷдсолаҳои охири садаи бистум бе ҳикоятӣ ҷолиб ва қиссаҳои мондагори вай – «Таътил»-у «Полвон», «Гули садбарг»-у «Бачаҳои Лолазор», «Қиссаи мумиё»-ву «Кишмишзор», «Достони Самарқанд» ва амсоли онҳо тасаввур кардан имконнопазир аст.

Дар фасли сеюми боби якум – **«Болта Ортиқов – нависандаи зуллисонайн»** фаъолияти адабии Б. Ортиқов чун нависандаи қиссаву ҳикоятӣ бачагона бо забони ўзбекӣ мавриди таҳлилу баррасии адабиётшиносӣ қарор гирифтааст.

Болта Ортиқов дар баробари он ки яке аз нависандагони пурқору заҳматкаш буда, дар таҳаввули ҳикоя, очерк ва қисса дар адабиёти

бачагонаи тоҷик ҳиссаи арзишманд гузоштааст, ҳамчун муаллифи осори бадеӣ ба забони ўзбекӣ хонандагони зиёд пайдо кардааст. Таҳлили мухтасари ду қиссаи нависанда - «Боғибаланд анжири», «Амир Темур аркининг қисмати» ва қисми якуми романи ў «Афандининг ўғли», ки дар ин фасли диссертатсия анҷом дода шудааст, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки ў дар таълифи насри ўзбекӣ низ соҳиби хунару истеъдоди баланд буда, аз ҷумлаи устодони насри бачагона дар забони ўзбекӣ низ маҳсуб буда метавонад.

Китоби якуми ба забони ўзбекӣ навиштаи Б. Ортиқов, ки дар дастраси мо қарор дорад, «Боғибаланд анжири» (Анҷири Боғибаланд) ном дошта, соли 1999 дар нашриёти «Суғдиён»-и Самарқанд ба таъб расидааст. Ин қиссаи воқеӣ, ки ҳаҷман хурд буда, ҳамагӣ аз 30 саҳифа иборат аст, баъзе маълумоти шарҳиҳолиро дар бораи зиндагӣ ва фаъолияти эҷодии муаллиф дар бар гирифтааст. Мавзӯи асосии қисса таърихи парвариши анҷир дар Самарқанд ва нозуқиҳои нигоҳубини он мебошад.

Қиссаи дигари ба забони ўзбекӣ таълифнамудаи Б. Ортиқов «Амир Темур аркининг қисмати» (Қисмати арки Амир Темур) ном дошта, соли 2000-ум дар нашриёти «Зарафшон»-и Самарқанд аз ҳисоби худи муаллиф нашр шудааст. Мавзӯи қиссаи мазкур таърихӣ-маърифатӣ буда, дар бораи таърихи бунёди арки Амир Темур дар Самарқанд, сабабҳои хароб гардидан ва аз ёдҳо фаромӯш шудани он маълумот медиҳад. Қаҳрамонони ин қисса ҷаҳор нафар хонандагони мактаб, ҳамсинфон – Иброҳим, Ғайбулло, Ҷаҳонгир ва Зайниддин буда, воқеаҳо бо ташаббуси онҳо ҷараён меёбад. Ҳадафи нависанда дар ин қисса тарбияи насли наврас дар рӯҳи ватандӯстӣ, омӯхтани таърихи гузашта, эҳтироми калонсолон ва гиромидошти арзишҳои таърихӣ ва миллии халқу ватани худ мебошад.

Асари дигари ўзбекии Б. Ортиқов қисми якуми романи «Афандининг ўғли» (Писари Афандӣ) мебошад, ки соли 2000-ум дар нашриёти «Зарафшон»-и Самарқанд ҷоп шудааст. Агар маҷмӯаҳои Б. Ортиқов «Балои азим», «Дандони тиллоӣ» ва «Мурғпалав» ўро дар байни хонандагони тоҷик ҳамчун нависандаи ҳаҷвнигор муаррифӣ карда бошанд, бо романи «Афандининг ўғли» ў дар байни мухлисони ўзбекзабонаш низ ҷун ҳаҷвнависи бомаҳорат маълум гардидааст.

Мавзӯи «Афандининг ўғли» таблиғи ростиву поквичдонӣ, меҳнатдӯстиву ҳалолкорӣ, мазаммати порахӯриву қаллобӣ ва тамаъкорӣ буда, ин ҳадафҳои нависанда ба василаи образҳои ронандаи ботачриба – Афандӣ, раиси автобаза – Турғун Тошпӯлодович, дӯсти айёми бачагии Афандӣ – Шоқир Шайтон, Сабур-амаки бедонабоз, ронандагону коркунони савдо ва одамони касбу кори гуногун ифода ёфтааст.

Дар натиҷаи таҳлили асарҳои ба забони ўзбекӣ навиштаи Б. Ортиқов ҷунин хулоса бармеояд, ки ў дар адабиётшиносӣ ҷун нависандаи зуллисонайне, ки бо забони ўзбекӣ низ таълифот дорад, муаррифӣ мешавад, вале то имрӯз касе аз муҳаққиқон ба ин самти эҷодиёти ў ишорае накардааст.

Ҳамчунин, ошноӣ бо мавзӯӣ, мазмун ва муҳтавои осори ўзбекии Б. Ортиқов ба он далолат мекунад, ки ў дар ин навъ асарҳояш низ ба мавзӯӣ ва ҳадафҳои осори ба тоҷикӣ таълифкардааш – тасвири ҳаёти мардуми

деҳот, андешаву ормонҳо, дастоварду мушкилоти кори кишоварзон, тарбияи ахлоқӣ, маънавӣ ва таълимию маърифатии хонандагони худ содиқ мондааст.

Ҳамин тавр, Б. Ортиқов дар таълифи асарҳои бадеӣ бо забони ўзбекӣ низ маҳорат ва истеъдоди ҳосе дошта, дар байни хонандагони ўзбекзабон ҳам муҳлисони худро пайдо кардааст. Бар замми ин, ў ба ҳайси як нависандаи зуллисонайн дар таҳкими робитаҳои адабии халқҳои тоҷику ўзбек ва рушду камоли насри бадеии ҳар ду халқи бародар саҳми мондагори худро гузоштааст.

Боби дуҷуми диссертатсия «**Мавқеи ҳикоя дар насри бачагонаи Б. Ортиқов**» ном дошта, ду фаслро дар бар гирифтааст. Дар фасли якуми боби мазкур – «**Хусусиятҳои ғоявӣ ва мавзӯии ҳикояҳои Б. Ортиқов**» масъалаҳои таҳаввули мавзӯъ, мундариҷа, ғоянокии жанри ҳикояи бачагон дар мисоли эҷодиёти ин нависанда мавриди таҳлилу таҳқиқи муфассал қарор дода шудааст.

Дар диссертатсия дар асоси таҳлили мазмун ва муҳтавои ҳикояҳои Б. Ортиқов ва ҷамъбасти андешаву мулоҳизаҳои мунаққидону адабиётшиносон Р. Амонов, Ҷ. Бобокалонова, М. Муллоҷонов, Ҷ. Бақозода, А. Набиев ва дигарон хусусиятҳои ғоявӣ, мавзӯӣ ва мундариҷавии ҳикояҳои нависанда таҳқиқ гардида, мақоми ў дар таҳаввули жанри ҳикоя дар адабиёти бачагонаи тоҷик муайян карда шудааст.

Таҳлили мазмун ва мундариҷаи ҳикояҳои Б. Ортиқов имкон медиҳад, ки онҳо аз рӯи мавзӯъ ва муҳтаво ба ду гурӯҳи асосӣ дастабандӣ карда шаванд. Ба гурӯҳи аввал ҳикояҳои шомил шуда метавонанд, ки мазмуни ахлоқӣ – тарбиявӣ дошта, онҳоро ба таври умумӣ ҳикояҳои тарбиявӣ – ахлоқӣ номидан мумкин аст. Вобаста ба тарзи баёни мазмун ва ифодаи ҳадафи нависанда ин гурӯҳро боз ба ду зергурӯҳ тасниф карда метавонем. Ба зергурӯҳи аввал ҳикояҳои «Конфет», «Мактуби тағи бӯрӣ», «Сӯзани пӯлодин», «Супориши хонагӣ», «Духтарҷаи нағз» ва амсоли онҳо дохил кардан мумкин аст, ки дар онҳо хонанда ба василаи танқиду мазаммати хислатҳои бади баъзе наврасон, монанди танбаливу меҳнатгурезӣ, худситоиву бепарвоӣ, дурӯғгӯиву фиребгарӣ, бахиливу баднафсӣ, бераҳмиву сангдилӣ дар мисоли кирдори қаҳрамонони ҳикояҳо тарбия карда мешавад.

Дар зергурӯҳи дигари ҳикояҳои Б. Ортиқов, ки дар мавзӯи ахлоқӣ-тарбиявӣ таълиф шудаанд, асосан, қаҳрамонони мусбат амал менамоянд. Нависанда рафтору кирдори хуби онҳоро чун намунаи ибрат барои хонандагони худ тасвир мекунад, то онҳоро дар рӯҳи муҳаббат ба илмомӯзӣ, сулҳу дӯстӣ, дилсӯзӣ ба моликияти ҷамъиятӣ, муҳаббат ба ватан, ба ҳамдиёрон ва табиати зебоманзари диёр ва ғайра тарбия намояд. Чунин усули тарбияи ахлоқиро дар ҳикояҳои «Сӯхтор», «Дӯстӣ», «Қасб», «Сумка», «Сим», «Сулҳ», «Меҳр», «Ба калонкардаат раҳмат» ва ғайра мушоҳида кардан мумкин аст.

Гурӯҳи дуҷуми ҳикояҳои Б. Ортиқов аз рӯи мавзӯъ ва муҳтаво дар диссертатсия шартан ҳикояҳои таълимӣ-маърифатӣ номида шудаанд. Бояд

гуфт, ки ҳикояҳои ин гурӯҳ низ аз аҳамияти тарбиявӣ ва ахлоқӣ ҳолӣ нестанд, вале, ба сабаби он ки мавзӯ ва мундариҷаи асосии онҳо ба тасвири олами ҷамодоту наботот, ҳайвонот, табиат, кишоварзӣ, ҷуғрофия, ботаника, зоология, химия, таърих ва дигар илму донишҳо иртибот дорад, онҳоро чун гурӯҳи ҳикояҳои таълимӣ-маърифатӣ тасниф кардан мумкин аст. Дар навбати худ ҳикояҳои ин гурӯҳро низ метавон ба ду зергурӯҳи алоҳида ҷудо намуд.

Ба зергурӯҳи аввали ҳикояҳои таълимӣ-маърифатӣ ҳикояҳое, аз қабилӣ «Бунафша», «Кӯробила», «Тути балхӣ», «Алафи газанда», «Сағобӣ», «Гули анҷир», «Пудина», «Суғур» ва ғайра дохил шуда метавонанд, ки фарогири донишу маълумоти фаровон аз табиатшиносӣ, олами ҷамодоту набототу ҳайвонот мебошанд.

Зергурӯҳи дуюми ҳикояҳои таълимӣ-маърифатиро ҳикояҳое, аз қабилӣ «Лой», «Қандалот», «Ҳакими Фаранг», «Девори духазорсола», «Ағбаи ҷунбон», «Кӯшҳавз», «Санги калон» ва монанди онҳо ташкил медиҳанд, ки ба хонандаи наврас дар бораи кишваршиносию меъморӣ, бинокорӣ, ёдгориҳои таърихӣ, осори бостоншиносӣ ва ғайра маълумоти фаровон медиҳанд.

Ҳамин тавр, аз таҳлили мавзӯ ва муҳтавои ҳикояҳои Б. Ортиқов маълум мегардад, ки «қахрамонони ӯ хоҳиши бузурги донишомӯзӣ доранд, онҳо кунҷкову фаёл мебошанд, онҳо меҳоканд, ки тамоми ҷанбаҳо, ҷузъиёт ва тафсилоти илмҳои гуногун, асрори табиат, таърихи кишвар, ҷуғрофия ва муҳити атрофи худро шиносанд [6, 6]. Ҳикояҳои таълимӣ-маърифатии Б. Ортиқов барои қонеъ гардонидани ҷунин эҳсосоти кунҷковии донишдӯстии қахрамонони ӯ – хонандагони мактабҳо василаи мувофиқа ҳисоб меёбанд. Зеро маводи таълимӣ-маърифатие, ки дар ин навъ ҳикояҳо бо пирояи осори бадеӣ ва забони содаву шавқовар баён меёбанд, нисбат ба маълумоти дар шакли илмӣ ва яқранг дар китобҳои дарсӣ додашуда осонфаҳм ва дастрастанд.

Ҳамчунин, ҳикояҳои Б. Ортиқов исбот менамоянд, ки яке аз вазифаҳои муҳими адабиёти бачагона иртиботи ҷудонашавандаи он бо мактаб ва таълиму тарбия аст. Зеро бе иртиботи мустаҳкамӣ тарбия ва таълим ташаккули шахсияти аз ҷиҳати маънавӣ ва маърифатӣ тақомулёфта имконнопазир аст. Аз ин хотир, яке аз вазифаҳои муҳимтарини ҳикояи бачагона низ тарбияи тавъами ахлоқию маънавӣ ва таълимию маърифатии хонандагони наврас мебошад, ки намунаи возеҳи иҷроӣ ҷунин вазифаи пуршарафро дар мисоли ҳикояҳои Б. Ортиқов мушоҳида карда метавонем.

Ҳасли дуюми боби дуюми диссертатсия «**Забон ва услуби ҳикояҳои нависанда**» унвонгузорӣ шуда, дар он хусусиятҳои забонӣ, услубӣ ва бадеии ҳикояҳои Б. Ортиқов таҳлилу баррасӣ гардидааст. Маълум аст, ки насри бачагона аз осори мансури барои калонсолон навишташуда бо хусусиятҳои забонӣ ва услубии худ низ тафовути ҷиддӣ дорад. Нависандае, ки барои бачагон эҷод мекунад, бояд забон ва услуби асарҳои худро ба синну сол, таъбу завқ ва психологияи онҳо мувофиқ гардонад. Ба таъбири дигар, нависандаи бачаҳо бо забони худи онҳо нависад, вагарна навиштаҳои вай дар байни бачагон хонандагон пайдо карда ва мақбули онҳо шуда наметавонад. Ҷунин хусусиятҳо ва талаботи насри бачагонро дар ҳикояҳои Б. Ортиқов низ возеҳ мушоҳида кардан мумкин аст. Дар ҳикояҳои ӯ бо каллимаву таъбироти роиҷ дар байни забони зиндаи мардум,

аз кабили тохтан, сӯзани чокдӯзӣ, ғӯтидан, пеш кардан, дӯғу пӯписа, офтоба, тугунча, ганда, каппа ва амсоли онҳо вомехӯрем, ки барои фардикунонии образҳо ва нишон додани сатху савияи донишу маърифати онҳо истифода бурда шудаанд. Аз ҷумла, дар мисоли зерин вожаи «ганда» ба маънои «бад» истифода шуда, он дар забони зиндаи гуфтугӯӣ роиҷ аст: «Мерафтам-куя, - гуфт Ҳамдам, - лекин бачаҳои он қишлоқ ҷудо ганда, касро мезананд» [10, 391]. Ё таъбирҳои халқии «**ҳалқро тар кардан**» ва «**сӯхтани дил**» ба маънии андаке ташнагиро шикастан ва ташна мондан ба кор бурда шудаанд: «Табарҷон, як коса об барор, писарам, - илтиҷоомезона мурочиат кард роҳгузар ба ӯ. - Ҳалқамро тар кунам. Дилам сӯхт» [10, 390].

Яке аз хусусиятҳои муҳими забонӣ ва услубии ҳикояҳои Б. Ортиқов содагӣ ва мучаз будани забони онҳост. Дар ҳикояҳои нависанда ҷумлаҳо кӯтоҳ, фаҳмо ва орий аз калимаву таъбироти барои хонандаи наврас бегона истифода мешаванд, ки хонандаро дилгир ва хаста намеkunанд ва тасвири нависандаро ҷолибу муассир мегардонанд. Масалан, дар сатри зерин меҳонем: «Ҳаво гарм буд. Арақ кардем. Офтоб ҳам худи ба мо қасд кардагӣ барин рост дар болои сарамон меистод. Нисфирӯзӣ бошад ҳам, боди сабуки саҳро мевазид. Вай алафҳои хушкшударо оҳиста-оҳиста мечунбонд» [10, 310].

Корбурди ибораҳои фразеологӣ ва зарбулмасалу мақолҳо низ дар ҳикояҳои Б. Ортиқов яке аз нишонаҳои услуби эҷодии ӯ ҳисоб меёбанд. Таҳлили ҳикояҳои нависанда гувоҳи он аст, ки ӯ забони меъёр ва забони зиндаи халқиро хуб медонад ва аз таъбирҳои фразеологиву зарбулмасалу мақолҳо, ки яке аз ганҷинаҳои бузурги он мебошанд, барои пурраву барҷаста тасвир намудани воқеаҳо ва ҳолату амалиёти персонажҳо истифода менамояд. Чунончи, дар ҳикояи «Ҳандалак» ҳолати модари Ҳалимро баъди аз хонаи ҳамсоя бо дасти ҳолӣ баргаштан бо таъбири фразеологии «тарбуз аз бағал афтодан» аз забони Ҳалим чунин тасвир кардааст: «Модарам дарҳол ба хонаи Саодатино рафт. Аммо муддате нагузашта, аз он ҷо одами тарбузаш аз бағалаш афтидагӣ барин дасти ҳолӣ омад» [10, 360].

Зарбулмасалу мақолҳо низ чун яке аз воситаҳои пурқуввати тасвир дар ҳикояҳои Б. Ортиқов дар мавқеи худ истифода шуда, забони нависандаро пуробуранг ва таъсирбахш гардониданд ва хусусияти миллии онро барҷастатар намудаанд. Аз ҷумла, дар ҳикояи «Сағобӣ» вобаста ба мазмуни матн, ки дар он суҳан дар бораи ба сабаби дӯст доштани гӯшт гирифтори доми шикорчиён шудани сағобӣ ном ҷонвари обӣ меравад, аз забони худи нависанда мақоли маъруфи «Нафси бад – балои ҷон» оварда шудааст, ки мазмуни матнро ҷолибу нишонрас гардонидаст: «Шамсӣ-бобо аз гуппӣ ҳеҷ чашм намекунад. Сағобӣ рӯдаро хӯрда-хӯрда сарашро ба даруни гуппӣ дароварданӣ шуд. Аммо даҳони гуппӣ тангӣ кард. «Нафси бад-балои ҷон» мегӯянд, рост будааст. Сағобӣ як навъ карда, сарашро ба даруни гуппӣ даровард. Баъд тана, ҳатто пой қафояш ҳам пинҳон шуд» [10, 388].

Аз ҷумлаи хусусиятҳои дигари забонӣ ва услубии ҳикояҳои Б. Ортиқов истифодаи калимаву таркибҳои «район», «газета», «стул», «доскаи синф», «патефон», «сумка», «монтер», «пассажи́р», «ботинка», «портфел», «приемник», «буфет», «пионер», «сарвожатий», «линейка» ва амсоли онҳо

мебошад, ки аксаран иқтибос аз забони русӣ буда, барои хонандаи навраси замони нависанда шояд ошно буданд, вале имрӯз аксари онҳо аз истифода баромадаанд ва муродифоти тоҷикии онҳо маъмул гардидаанд. Бояд гуфт, ки истифодаи калимаву таъбироти зиёди нозарур аз забони русӣ натавонанд хоси насри бачагонаи Б. Ортиқов, балки одати маъмул дар осори адабони тоҷик дар аҳди шӯравӣ буда, ба забон ва услуби онҳо таъсири манфӣ расонидааст.

Инчунин, дар ҳикояҳои Б. Ортиқов, ки ба мавзӯоти таълимӣ-маърифатӣ бахшида шудаанд ва дар онҳо қаҳрамонони наврас байни худ дар бораи масъалаҳои гуногуни фанҳои таълимӣ баҳс мекунанд, дар забони қаҳрамонон истилоҳоти марбут ба физика, биология, химия ва илмҳои дигар истифода бурда мешаванд.

Дар диссертатсия, инчунин, оид ба масъалаҳои мавқеи унсурҳои ҳазлу мутоиба, истифодаи воситаҳои тасвири бадеии ташбеҳ, тавсиф, маҷоз, муболиға ва ғайра дар ҳикояҳои Б. Ортиқов сухан рафта, дар маҷмӯъ, доир ба забон ва услуби нависанда хулосае изҳор мегардад, ки тибқи он содагӣ ва муҷазии забон, фаровонии ибораҳои маҷозӣ, фразеологизмҳо ва истилоҳоти фанҳои таълимӣ мактабҳо, ташбеҳоти табиӣ, унсурҳои ҳазлу мутоиба нишонаҳои фардияти забон ва услуби Б. Ортиқов буда, ўро чун нависандаи соҳиби сабку равиши хос дар ҳикоянависӣ ва ба ҳайси яке аз нависандагоне, ки дар таҳаввули жанри ҳикоя дар насри бачагонаи тоҷик саҳмгузор аст, муаррифӣ менамоянд.

Боби сеюми диссертатсия «**Саҳми Болта Ортиқов дар таҳаввули жанри қисса дар адабиёти бачагонаи тоҷик**» ном дошта, аз се фасл иборат аст. Фасли якуми боби мазкур – «**Заминаҳои такомули хунари қиссанигории Б. Ортиқов**» ба таҳқиқи мухтасари ташаккул ва таҳаввули жанри қисса дар эҷодияти С. Айнӣ, Ҷ. Иқромӣ, Ҳ. Карим, С. Улуғзода ва таъсири мактаби қиссанигории онҳо ба Б. Ортиқов бахшида шудааст. Аз натиҷаи таҳқиқи масъалаҳои мазкур дар диссертатсия маълум мегардад, ки ҳарчанд аз оғози ташаккулёбии адабиёти шӯравии тоҷик ба василаи осори устод С. Айнӣ ва шогирдони мактаби адабии ӯ – Ҷ. Иқромӣ, Ҳ. Карим, П. Толис, Р. Ҷалил, С. Улуғзода ва дигарон бунёди қисса ва романи нави тоҷикӣ гузошта шуд, вале дар солҳои бистум-сиюм ва ҳатто то нимаи дуюми солҳои панҷоҳум жанри роиҷ дар адабиёти шӯравии тоҷик ҳикоя буд.

Аз нимаи дуюми солҳои панҷоҳуми садаи бист равиши нав дар тасвир ва таҳқиқи бадеии олами ботинии қаҳрамон ба вуҷуд омад. Чунонки профессор Х. Асозода низ тасдиқ мекунад, «аз нимаи дуюми солҳои панҷоҳ дар насри муосир масъалаи шахсият ва рӯҳи инсон пайваستا ба инъикоси олами ботинии он мавқеъ пайдо мекунад. Ин падидаи адабӣ ба дигаргуниҳои азими сиёсиву иқтисодӣ ва иҷтимоиву маънавӣ дар ҷомеа вобастагӣ дошт, ки дар натиҷа хусни тавачҷуҳи адабон ба инсон, зиндагии ӯ, беҳбудии рӯзгори вай ва мақомаш дар ҷомеа бештар гардид» (4, 151). Яке аз нахустин падидаҳои сарфурӯ бурдан ба олами ботинии инсон дар романи Ҷ. Иқромӣ «Ман гунаҳгорам», ки соли 1957 ба таърифи расид, ба назар мерасад. Таҳқиқи бадеии инсон, ки дар насри тоҷикии солҳои сивуму чилум, алалхусус, дар «Марги судхӯр»-и устод С. Айнӣ қувват гирифта буд, дар романи Ҷ. Иқромӣ «Ман гунаҳгорам» чун равиши эҷодӣ зуҳур кард. Аз романи мазкури Ҷ. Иқромӣ ба баъд дар насри бадеии тоҷик таҳлили иҷтимоию психологии характерҳо, тазодҳо ва рӯҳияи ботинии қаҳрамонон

тадричан доман паҳн кард. Тадқиқи бадеии воқеияти иҷтимоӣ таҳаввул намуда, паҳлуҳои гуногуни ҳастии инсон пурратар чилвагар мешуд.

Аз дидгоҳи ағлаби мунаққидон ва адабиётшиносон, аз ҷумла М. Шакурӣ, С. Табаров, Ҷ. Бақозода, «Тобистон»-и П. Толис падидаи тоза, умуман дар насри бадеии тоҷик доништа шудааст, ки ба василаи он ба адабиёт қаҳрамони ҷавон, намояндаи насли наврас дохил гардидааст, ки ба муҳити атрофи худ, ба воқеияти зиндагии замони худ, арзишҳои маънавию ахлоқии он аз нигоҳи худбаҳодиҳӣ наздик мешавад, дар ҷараёни воқеоту рӯйдодҳо тадричан мавқеи ҷамъиятии хешро муайян месозад. Теъдод аз муҳаққиқони дигар, чун Р. Амонов ва Ҷ. Бобокалонова ба қиссаи мазкур чун нахустин қиссаи ба мафҳуми истилоҳӣ бачагона баҳо додаанд. Ба қавли академик Р. Амонов, «Тобистон»-и П. Толис нахустин қиссаи бачагона дар адабиёти тоҷик буда, «дар насри бачагонаи тоҷик принципи тасвири психологиро устувор гардонд ва бо ҳамин дар адабиёти бачагон оғози марҳалаи бузурги таҳаввул гардид» [3, 145].

Ҳамин тавр, маълум мегардад, ки қиссаҳои Б. Ортиқов дар ҷойи ҳоли ва бесобиқа ба вучуд наомадаанд. Нависанда, қабл аз он ки ба қиссапардозӣ даст занад, аз мактаби маҳорати устодон С. Айнӣ, Ҷ. Икромӣ, Ҳ. Карим, С. Улуғзода ва, алалхусус, П. Толис гузашта, аз асарҳои мондагори онҳо дар жанри қисса, чун «Мактаби кӯҳна», «Аҳмади девбанд», «Одина», «Ҷаллодони Бухоро», «Тирмор», «Ёрони боҳиммат», «Субҳи ҷавонии мо», «Оқшуда», «Тобистон» ва амсоли онҳо таҷриба андӯхтааст. Ба замми ин, ӯ аз оғози фаъолияти нависандагӣ то нашри нахустин қиссааш «Таътил» (1959) аз таҷрибаи мактаби ҳикояпардозӣ гузашта, маҳорат ва малакаи қиссапардозӣ омӯхтааст, то аз уҳдаи таълифи ин жанри миёнаҳаҷми бачагона бомуваффақият баромада тавонад.

Далели ҷунин хулоса нахустин қиссаҳои Б. Ортиқов «Таътил» ва «Полвон» мебошанд, ки дар ҳамин фасли диссертатсия мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудаанд. Ошноӣ бо мазмун ва муҳтавои ин қиссаҳо ба он далолат мекунад, ки Б. Ортиқов ба василаи қиссаҳои худ «Таътил» ва «Полвон» марҳалаи нахустини мактаби маҳорати қиссанигориро паси сар карда, бо вучуди лағзишҳо ва камбудихо дар насри бачагонаи тоҷик чун як қиссанигори боистеъдод ворид шуд ва барои тақомули минбаъдаи истеъдод ва маҳорати худ дар таълифи асарҳои тоза дар ин жанр роҳ ҳамвор кард.

Фасли дуюми боби сеюми диссертатсия **«Таҳаввули қиссаҳои Б. Ортиқов аз нигоҳи мавзӯ ва мундариҷа дар се даҳсолаи охири садаи бистум»** ном дошта, дар он хусусиятҳои мавзӯӣ ва ғоявии қиссаҳои дар солҳои 70-90-уми садаи бистум таълифнамудаи нависанда, аз қабиле «Гули садбарг», «Бачаҳои Лолазор», «Доғи хун», «Достони Самарқанд», «Кишмишзор», «Қиссаи мумиё», «Юсуфи Самарқанд» ва ғайра мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода шудааст.

Қиссаҳои солҳои 60-80-уми садаи бистум, асосан, дар мавзӯҳои муносибати қаҳрамон ба меҳнати ҷамъиятӣ, ба коллектив, ба моликияти ҷамъиятӣ, тарбияи ахлоқӣ дар рӯҳи поквичдонӣ, ростӣ, ватандӯстӣ ва инсонпарварӣ таълиф шудаанд. Ин гуна қиссаҳоро, ки дар онҳо таҳқиқи бадеӣ ба маводи воқеии ҳаёт асос меёбад, академик М. Шакурӣ ба гурӯҳи қиссаҳои иҷтимоӣ-маишӣ дохил кардааст [17, 195]. Ба ин гурӯҳ қиссаҳои «Таътил» ва «Полвон»-и Б. Ортиқов ҳам шомил буда метавонанд.

Дар қиссаҳои минбаъдаи Б. Ортиқов - «Гули садбарг», «Бачаҳои Лолазор», «Қиссаи мумиё», «Достони Самарқанд», «Доғи хун», «Кишмишзор» ва ғайра, ки дар ин фасли диссертатсия мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд, ҳамчунин мавзӯи меҳнат ва тарбияи меҳнативу ахлоқӣ дар мадди аввал қарор дода мешавад, вале аз як қисса то қиссаи дигар доираи мавзӯъ ва масъалаҳои дар хатти сужети асар гузошташуда васеътар ва гуногунрангтар мегардад. Чандин мавзӯҳои бо ҳам иртиботдошта дар атрофи як хатти сужети асар муттаҳид гардида, барои пурра ва мукамал гардидани якдигар хидмат мекунанд. Чунончи, нависанда дар қиссаи «Гули садбарг» мавзӯҳои масъулияти волидайн дар тарбияи фарзанд, таъсири муҳити номусоиди атроф ва хислатҳои бади атрофиён дар ташаккули шахсияти ҷавонон ва нақши муҳаббати поки инсониву меҳнати ҳалолӣ чамъиятиро дар чараёни ислоҳи ҷавонони ба роҳи нодурусти зиндагӣ қадам ниҳода, ба хатти сужети асар ворид намуда, аз онҳо барои пурратар ва боварибахштар инъикос намудани мазмун ва мақсади қисса моҳирона истифода бурдааст.

Аз таҳлили мавзӯъ ва мундариҷаи қиссаҳои Б. Ортиқов дар маҷмӯъ чунин хулосае бармеояд, ки дар байни мавзӯъ ва мундариҷаи ҳикояҳо ва қиссаҳои нависанда шабоҳат ва умумияте вучуд дорад. Қиссаҳои Б. Ортиқовро чун ҳикояҳои ӯ аз лиҳози мавзӯъ ба ду гурӯҳ – ахлоқӣ-тарбиявӣ ва таълимӣ-маърифатӣ ҷудо кардан мумкин аст. Аз ҷумла, дар қиссаҳои «Таътил», «Полвон», «Гули садбарг» мавзӯи асосӣ тарбияи ахлоқӣ ва меҳнатии хонандаи наврас буда, муаллиф дар онҳо масъалаҳои тарғибу ташвиқи меҳнатдӯстӣ, ҳалолкориву поквичдонӣ, садоқату дӯстӣ, устуворӣ дар аҳду паймон, муҳаббат ба олами набототу ҳайвоноти кишвар ва амсоли онҳоро ҳадафи худ қарор дода, ба ин васила хонандаи хешро дар рӯҳи ахлоқу маънавияти поки инсонӣ тарбия кардан мехоҳад.

Гурӯҳи дигари қиссаҳои Б. Ортиқов, аз қабилӣ «Бачаҳои Лолазор», «Қиссаи мумиё», «Кишмишзор», «Анҷири Боғибаланд» ва ғайра низ то ҳақде бо мавзӯи меҳнатдӯстӣ ва масъалаҳои ахлоқӣ-маънавий иртиботдоранд. Вале дар хатти сужети онҳо масъалаҳои таълимӣ ва маърифатӣ пурқувваттар буда, ба хонанда дар бораи асрори боғдориву пахтакорӣ, гиёҳшиносиву кишваршиносӣ ва монанди онҳо маълумоти шавқоваре медиҳанд, ки хонандаи наврас баъзан онҳоро аз китобҳои дарсӣ низ пайдо карда наметавонад. Аз ин хотир, чунин қиссаҳоро таълимӣ-маърифатӣ номидан ба мақсад мувофиқтар аст.

Ба гурӯҳи қиссаҳои таълимӣ-маърифатӣ асарҳои Б. Ортиқов «Достони Самарқанд», «Қисмати арки амир Темур», «Юсуфи Самарқанд» ва монанди онҳоро низ дохил кардан мумкин аст. Дар баробари ин, дар чунин қиссаҳо масъалаҳои марбут ба таъриху бостоншиносӣ мавқеи муҳим дошта, нависанда бо таърих ба маълумоти санадҳо ва осори илмӣ муаррихону бостоншиносон ба хонандаи худ дар бораи ёдгориҳои таърихӣ, воқеаҳо ва шахсиятҳои таърихӣ ва рӯйдодҳои муҳими кишвар маълумоти муфид медиҳад. Аз ин лиҳоз, ин асарҳо, аз як тараф, чун дастури иловагии таълимӣ дар дарсҳои таърих низ хидмат карда метавонанд ва аз тарафи дигар, дар тарбияи ватандӯстӣ ва эҳсоси ифтихори миллии хонандаи наврас низ нақши назаррас доранд.

Дар маҷмӯъ, метавон гуфт, ки Б. Ортиқов маҳз бо ду ҷиҳати муҳими қиссаҳои худ – арзишҳои ахлоқӣ-тарбиявӣ ва таълимӣ-маърифатӣ онҳо

дар таҳаввули жанри қисса дар адабиёти бачагонаи тоҷик нақши муассир гузоштааст ва таҳқиқи таърихи таҳаввули ин жанр дар насри бачагонаи тоҷик бе назардошти қиссаҳои мондагори ӯ имконнопазир аст.

Фасли сеюми боби сеюми диссертатсия «**Хусусиятҳои бадеии қиссаҳои Болта Ортиқов**» унвон дошта, дар ду зерфасли он масъалаҳои марбут ба хусусиятҳои забониву услубӣ ва истифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар қиссаҳои нависанда мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтаанд. Натиҷаҳои таҳлили забон ва услуби қиссаҳои Б. Ортиқов ба он далолат мекунад, ки забон ва услуби нигориши нависандаи бачагон бояд сода ва мувофиқ ба зехну завқи хонандаи наврас бошад. Ба таъбири дигар, нависанда бо хонандаи навраси худ бояд бо забони худи вай суҳбат намояд, бо забон ва услуби баёни содаву дастрас мазмуни асарро дар зехни ӯ ҷойгузин созад. Аз ин дидгоҳ, метавон гуфт, ки забони асари бадеӣ «аз мақсаду мароми эҷодии нависанда, аз либоси рангини асар, аз характери шахсони амалкунанда ва аз он хусусиятҳои фардии ҳикояткунанда, ки дар композитсияи асари бадеӣ ифода мегардад, ҷудоинопазир аст» [5, 148].

Аз ин ҷост, ки Б. Ортиқов дар қиссаҳои худ аз калимаҳои гуфтугӯии халқӣ, таъбирҳои хоси шахсони мавқеи гуногуни иҷтимоӣ, савияи маърифатӣ, касбӣ ва ҷаҳонбинидошта, аз хусусиятҳои забони афроди синну соли гуногун ва ғайра дар фардикунонии забони персонажҳо моҳирона истифода бурдааст. Чунончи, аз забони яке аз пиразанҳои деҳа дар қиссаи «Гули садбарг» вожаву таъбирҳои «балам», «фрунт» (фронт), «шӯ» (шавҳар), «дар пешона будан», «кӯҳ барин писар»-ро истифода мебарад, ки хоси забони афроди солхӯрда ва рӯзгордида мебошад: «Хосиятой, чашм кушода ба атроф нигоҳ кунед. Ин рӯз фақат ба сари шумо наомадааст. Мана, кӯҳ барин писари ман, домоди ин кас, шӯи Музаффарбегим ҳам ба фрунт рафтагӣ. Дар пешониашон будааст-дия, балам» [9, 4].

Нависанда дар мавридҳои алоҳида барои фардикунонии забони персонажҳои қиссаҳои худ аз маъноӣ маҷозии калимоти роиҷ дар забони зиндаи гуфтугӯии халқӣ, аз қабилӣ «дору» (арақ), «малах» (пули бе дарди миён), «хурӯс» (мардӣ, зӯриву тавоноӣ), «дами гарм» (таоми гарм), «норма кардан» (нақшаи дуздиро иҷро кардан) ва ғайра истифода бурдааст. Аз ҷумла, калимаи «дору», ки маънии аслии он воситаи даво ва табобат аст, дар мисоли зерин ба маънии арақ омадааст: «Шумо одами ғалатӣ-дия. Палавро бе дору мехӯранд-мӣ? Худатон аҳли фаҳм-ку» [9, 38].

Ҷамчунин, дар қиссаҳои Б. Ортиқов калимаву таъбироти роиҷ дар забони халқӣ-гуфтугӯӣ, аз қабилӣ «бӯнокгап», «қилимсукгӯӣ», «сӯлахт», «гӯр манакак шавам», «ҷеғ задан», «ҷумҷук», «олуфтасатанг», «нӯлпоққунӣ», «тӯп шудан», «пӯқидан», «дами гарм» ва ғайра барои фардикунонии забони персонажҳо фаровон истифода гардидаанд.

Яке аз нишонаҳои дигари услубии қиссаҳои бачагонаи Б. Ортиқов фаровонии корбурди ибораҳои фразеологӣ дар онҳо ҳисоб меёбад. Ибораҳои фразеологӣ, ки монанди гурӯҳҳои ҷудогонаи луғавӣ ба соҳаҳои гуногуни зиндагонӣ дахлдор буда, хусусият, рӯҳия, характер, идея ва амалиёти гуногуни одамонро ифода мекунанд, ба асари нависанда вижагии услубӣ ва обуранги бадеӣ мебахшанд. Аз ин хотир, Б. Ортиқов аз таркибҳои фразеологӣ барои пуробурангтар ва муассиртар тасвир намудани ҳодисаву воқеаҳои зиндагӣ ва муносибату амалиёти

персонажҳои қиссаҳои худ бештар истифода бурдааст. Чунончи, дар мисоли зерин ба василаи истифодаи таъбирҳои «худро сафед кардан», «дандон ба дандон монда истодан» ва «мум газидагӣ барин хомӯш шуда мондан» ҳолат ва вазъи персонажҳои асар – Мардон ва амаки Қурбонсаид ҷолибу муассир тасвир гардидааст: «Ман ба ким-чӣ хел далелҳо худро сафед карданӣ шудам. Вале медонистам, ки акаи Рустам ба ман имконияти гап задан намедихад. Бинобар ҳамин, дандон ба дандон монда меистодам. Аз чи сабаб бошад, ки амаки Қурбонсаид ҳам мум газидагӣ барин хомӯш шуда монд» [10, 29].

Ворид кардани лаҳзаҳои ҳазлу мутоиба низ яке аз нишонаҳои услубии қиссаҳои Б. Ортиқов махсуб мегардад. Нависанда дар аксари қиссаҳои худ, аз ҷумла, «Таътил», «Полвон», «Бачаҳои Лолазор» ва ғайра лаҳзаҳои омехта бо ҳазлу мутоибаро ворид карда, ба ин васила низ мазмуни асарҳояшро ҷолибу шавқовар месозад. Чунончи, лаҳзаи талоши чӯчаҳо ҳангоми хӯрдани оруи чинчак, ки омехта бо ҳазлу мутоиба мебошад, хеле хотирмон ва завқовар аст: «Ана, чӯчае оруи чинчакро бо нӯлаш маҳкам дошта, онро хӯрданӣ. Дигараш бошад, гурбаи муш поидагӣ барин аз сайди ҳамроҳаш чашм намеканад. Ҳамин ки вай андаке беҳабар монд, бо як нӯл задан онро гирифта мегурезад. Ба ҳамин тариқ, оруи бечора баъзан дар талоши нӯлҳои бисёр монда, чунон бурда-бурда шуда меравад, ки баъзе чӯчаҳо фақат ба як пой он соҳиб шуда мемонанд» [10, 18].

Дар қиссаҳои Б. Ортиқов, ба замми лаҳзаҳои ҳазлу мутоибаомези алоҳида, истифодаи латифаву ҳикояҳои ҳазломез, ки аз забони персонажҳо ба ҳайси тамсил нақл мешаванд, ба мушоҳида мерасад. Ҳамин тарзи омехтагии ҳазлу мутоиба дар услуби нависандагии адибони дигари тоҷик А. Шукӯҳӣ, А. Баҳорӣ, Ф. Муҳаммадиев, Р. Ҷалил ва дигарон низ ба назар мерасад.

Воситаҳои тасвири бадеӣ ё санъатҳои бадеии сухан низ дар баробари корбурди захираҳои лексии забон дар шинохтан ва муайян кардани услуби хоси Б. Ортиқов нақши муҳим доранд. Зеро «маҷмӯи воситаҳои образноки сухан, ки дар забони нависандае афзалият доранд, ба забони ӯ осори махсусе гузошта, сабки маҳз ба ҳамин нависанда хосеро ба вучуд меоранд, ки аз рӯйи он ба осонӣ шинохтан ва ҳамеша аз аломатҳои фарқкунандааш муайян кардани вай мумкин аст» [12, 557].

Бояд гуфт, ки Б. Ортиқов дар қиссаҳои худ аз анвои зиёди воситаҳои тасвири бадеӣ истифода бурдааст, вале дар ин фасли диссертатсия бештар ба таҳлилу баррасии маъмултарин воситаҳои тасвири бадеӣ, аз қабили тавсиф, ташбеҳ, ирсоли масал, муболиға, киноя, ки дар муайян кардани услуби хоси нависанда нақши муҳим доранд, тавачҷуҳ зоҳир карда шудааст.

Яке аз воситаҳои тасвири бадеӣ, ки дар қиссаҳои Б. Ортиқов аз лиҳози истифода мавқеи назаррас дорад, тавсиф мебошад. Нависанда, алалхусус, зимни тасвири манзараҳо, порттери персонажҳо, вазъи зоҳирӣ ва ботинии онҳо аз ин санъат хеле моҳирона истифода кардааст. Аз ҷумла, нависанда дар қиссаи «Ғули садбарг» маҳз ба василаи тавсиф симои зоҳирии яке аз колхозчидухтарони деҳа - Матлубаро хеле хотирмон тасвир кардааст: «Рӯз шуду бо баҳонаи дастурӯшӯӣ ба лаби чӯйча омада, рӯймолчаро кушода тамошо кардам. Мебахшед, рӯймолчаи гулобиро не, орази сап-сафед, лабҳои ғунчамонанд, чашму абрӯвони сиёҳу ханда ва табассумҳои

мафтункунандаи Матлубаро тамошо кардам» [9, 125]. Чунин тасвирро дар қиссаи «Полвон» низ мушоҳида карда метавонем: «Қобиламак одами сутуни масҷид барин дарози сип-сиёҳ, рӯяш андаке чӯтуртоби биникалон буд» [10, 75].

Дар диссертатсия мавқеи истифодаи ташбеҳ низ мавриди баррасии муфассал қарор гирифтааст. Ташбеҳоти қиссаҳои Б. Ортиқов аз лиҳози вазифа ва моҳияту мазмун ба ду гурӯҳ дастабандӣ карда шудаанд. Ба гурӯҳи аввал ташбеҳоте дохил мегарданд, ки барои қиёси мантиқии предмети тасвир истифода гардида, таъсири эмотсионалии суханро пурқувват кардаанд. Гурӯҳи дигарро ташбеҳоте ташкил медиҳанд, ки дар қиссаҳои Б. Ортиқов барои баҳо додан ба ҳодисаву воқеа, амалиёт, ҳолату рӯҳия ва хулқу атвори персонажҳо истифода гардидаанд. Дар диссертатсия ҳар ду гурӯҳи ташбеҳот бо овардани мисолҳо аз қиссаҳои нависанда тасдиқ ва исбот карда шудаанд.

Дар маҷмӯъ, аз таҳлили истифодаи воситаҳои тасвири бадеӣ дар қиссаҳои Б. Ортиқов чунин хулоса бармеояд, ки нависанда дар тасвири ҳодисаву рӯйдодҳо, амалиёти персонажҳо, хислату характер ва рафтору кирдори онҳо аз воситаҳои муҳимми тасвири бадеӣ чун тавсиф, ташбеҳ, маҷоз, таъбирҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақол, муболиға, киноя ва ғайра моҳирона ва бамавқеъ истифода бурда, ба ин васила бадеият ва пуробурангии тасвирро дар асарҳои худ пурқувват намуда, шакл ва мазмуни асарҳои худро ба шавқу завқ ва синну соли хонандагони наврас мувофиқ гардондааст.

Дар хулоса дастовардҳои таҳқиқот чамбаст гардида, доир ба тамоми бахшҳои диссертатсия ба таври зайл натиҷагирӣ шудааст:

1. Болта Ортиқов фаъолияти нависандагии худро аз солҳои панҷоҳуми садаи бистум бо ҳикоянависӣ оғоз карда, дар давоми фаъолияти эҷодӣ беш аз сӣ маҷмӯаву мунтахаботи осораширо ба таърифи расонидааст. Маҷмӯаҳои осори ӯ, аз қабилеи «Ҷиянҳои қишлоқиям», «Конфет», «Ба калонкардаат раҳмат», «Себи орухӯр», «Ҷандалак», «Мактуби секунҷа» ва ғайра намунаҳои беҳтарини ҳикояҳои бачагонаи ӯро фаро гирифтаанд.

2. Дар баробари ҳикоя дуҷумин жанри роиҷ дар эҷодиёти Б. Ортиқов қисса маҳсуб мегардад. Қиссаҳои ӯ «Таътил», «Полвон», «Бачаҳои Лолазор», «Гули садбарг», «Кишмишзор», «Қиссаи мумиё», «Достони Самарқанд» ва амсоли онҳо аз саҳми муассири вай дар таҳаввули қисса дар адабиёти бачагонаи тоҷик дар нимаи дуҷуми садаи бистум гувоҳӣ медиҳанд.

3. Содагӣ ва муҷазии забон, истифодаи фаровони ибораҳои маҷозӣ, фразеологизмҳо, зарбулмасалу мақол, мафҳумҳо ва истилоҳоти таълимӣ мактабҳо, тавсифҳо ва ташбеҳоти содаву табиӣ ва унсурҳои ҳазлу мутоиба нишонаҳои фардияти забон ва услуби Б.Ортиқов буда, ӯро чун нависандаи соҳиби сабку равиши хос дар ҳикоянависӣ ва қиссанигорӣ муаррифӣ кардаанд.

4. Болта Ортиқов маҳз бо ду ҷиҳати муҳимми ҳикояву қиссаҳои худ – арзишҳои ахлоқӣ-тарбиявӣ ва таълимӣ-маърифатии онҳо дар таҳаввули ин ду жанри роиҷ дар адабиёти бачагонаи тоҷик нақши муассир гузоштааст ва таърихи насри бачагонаи тоҷикро бе назардошти ҳикояву қиссаҳои ӯ тасаввур кардан имконнопазир аст.

5. Маълум мегардад, ки истифода аз ғановати лексии забон ва орояҳои бадеӣ дар қиссаҳои Б. Ортиқов нисбат ба ҳикояҳои ӯ бештар ба назар мерасад ва ин бесабаб ҳам нест. Зеро қисса ба сабаби фаровонии ҳаҷм ва мазмуну мундариҷа нисбат ба ҳикоя имконияти бештаре дорад.

6. Метавон гуфт, ки Б. Ортиқов дар нигориши қиссаҳои бачагона низ дорои сабку равиши хоси худ буда, дар таҳаввули мавзӯӣ, мундариҷа, ғоя ва поэтикаи ин жанри эпикӣ дар насри бачагонаи тоҷик саҳми арзандаи худро гузоштааст.

7. Болта Ортиқов натавонанд дар адабиёти бачагонаи тоҷик бо ҳикояву қиссаҳои худ мавқеи устувор пайдо кардааст, балки чун нависандаи зуллисонайн, муаллифи намунаҳои насри бадеии ўзбекӣ ва сарвари доираи адабии Самарқанд дар даҳсолаҳои охири садаи бистум дар густариши равобити адабии халқҳои тоҷику ўзбек низ хидмати арзанда кардааст.

III. ФЕҲРИСТИ ҚОРҲОИ АЗ РӯИ МАВЗӯИ ДИССЕРТАТСИЯ ИНТИШОРЁФТА:

А) Интишорот дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи ҚОА-и Федератсияи Россия ва Ҷумҳурии Тоҷикистон:

1. Муродов А. Роҳхат ба олами эҷод / А. Муродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Сино, 2016. – №4/7 (217). – С. 251-254.

2. Муродов А. Роҳнамои маърифат ва тарбият / А. Муродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Маҷаллаи илмӣ). Бахши илмҳои филологӣ. – Душанбе: Сино, 2017. – №4/1. – С. 199-203.

3. Муродов А. Болта Ортиқов – нависандаи зуллисонайн / А. Муродов // Паёми Донишгоҳи давлатии Қўрғонтеппа ба номи Носири Хусрав (Маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Қўрғонтеппа, 2017. – №1-3 (47). – С. 33-36.

4. Муродов А. Таърифи илму дониш ва дӯстиву бародарӣ дар қиссаи «Бачаҳои Лолазор» / А. Муродов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (Маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Бохтар, 2018. – №1/1 (51). – С. 28-33.

5. Муродов А. Болта Ортиқов аз дидгоҳи нақди адабӣ / А. Муродов // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав (Маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва иқтисодӣ. – Бохтар, 2018. – №1/3 (55). – С. 66-69.

Б) Интишорот дар нашрияҳои дигар

1. Муродов А. Асрори бачаҳои Лолазор / А. Муродов // Суфраи сухан. – Маводи конференсияи назариявӣ ва илмӣ-методи ДДБ ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2018. – С. 137-146.

2. Муродов А. Ҳикояи бачагона ва арзиши ахлоқии он / А. Муродов // Маҷаллаи «Мактаб». – Душанбе, 2019. - №1. – С. 28-30.

Рӯйхати адабиёти иқтибосшуда:

1. Абдучабборов, Т. Ортиқов Б. / Т. Абдучабборов // Энциклопедияи советии тоҷик: Иборат аз 8 ҷилд. – Душанбе: Сарредаксияи Энциклопедияи советии тоҷик, 1984. – 634 с. Ҷ.5.
2. Адибони Тоҷикистон. Маълумотнома [Мураттиб Гулназар Келдӣ]. – Душанбе: Адиб, 2003. – 735 с.
3. Амонов, Р. Детская литература Таджикистана / Р. Амонов. – М.: Детская литература, 1981. – 240 с.
4. Асозода, Х. Адабиёти тоҷик дар садаи XX / Х. Асозода. – Душанбе: Маориф, 1999. – 448 с.
5. Виноградов, В.В. Насущные задачи советского литературоведения / В.В. Виноградов // Знамя, 1951. – №7. – 450 с.
6. Қамарзода А. Эҳғари таъриху эҷозгари табиати диёр, /А. Қамарзода // Адабиёт ва санъат, 2014. – №28, 10 июл.
7. Набиев, А. Ортиқов Болта / А. Набиев // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик: иборат аз 3 ҷилд. – Душанбе: Сарредаксияи энциклопедияи советии тоҷик, 1989. – 569 с. Ҷ.2.
8. Ортиқзода, Б. Боғибаланд анжири. Қисса / Б.Ортиқзода. – Самарқанд: Суғдиён, 1999. – 31 с.
9. Ортиқов, Б. Гули садбарг / Б. Ортиқов. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 138 с.
10. Ортиқов, Б. Повест ва ҳикояҳо / Б. Ортиқов. – Душанбе: Маориф, 1976. – 204 с.
11. Ортиқов, Б. Достони Самарқанд / Б.Ортиқов. – Душанбе: Адиб, 1991. – 320 с.
12. Сабуров, А. «Война и мир» Толстого. Проблематика и поэтика / А. Сабуров. – М.: Изд.-во МГУ, 1959. – 602 с.
13. Табаров, С. Ҳаёт, адабиёт, реализм / С. Табаров. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 322 с. – Ҷ. 2.
14. Улуғзода, С. Мактуби кушод ба рафиқ Ортиқов Б. / С.Улуғзода // Шарқи Сурх, 1961. – №1. – С.121-133.
15. Шукуров, М. Паҳлуҳои таҳқиқи бадеӣ. Баъзе масъалаҳои адабиёти ҳозираи тоҷик / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 273 с.
16. Шукуров, М. Насри солҳои 1945-1974 / М. Шукуров // Таърихи адабиёти советии тоҷик: иборат аз 6 ҷилд. – Душанбе: Дониш, 1980. – 382 с. – Ҷ. 4.
17. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввулоти шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 456 с.

ХУЛОСАИ МУХТАСАРИ

кори диссертатсионии Муродов Алишер дар мавзӯи «**Болта Ортиқов ва таҳаввули насри бачагонаи тоҷик дар нимаи дуҷуми асри бистум**», ки барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.03 – адабиёти халқҳои кишварҳои хориҷӣ (адабиёти тоҷик) пешниҳод шудааст

Дар диссертатсияи номзадӣ бори нахуст дар адабиётшиносии тоҷик масъалаҳои марбут ба шарҳи ҳол ва осори яке аз нависандагони муосири тоҷик Болта Ортиқов, ки дар таҳаввули насри адабиёти бачагона дар нимаи дуҷуми садаи бистум саҳми назаррас гузоштааст, мавриди пажӯҳиши монографӣ қарор дода шудааст. Муаллиф дар асоси таҳлилу ҷамъбасти маводи илмӣ ва маълумоти дар осори адабиётшиносӣ, донишномаҳо, ёдномаҳо ва санадҳои дар Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ва дар осори ҳуди Б. Ортиқов овардашуда зиндагиномаи то ҳадди имкон муфассали ӯро барқарор намуда, хусусиятҳои жанрӣ, мавзӯӣ, ғоявӣ, услубӣ ва бадеии насри бачагонаи ӯро муайян кардааст.

Муаллиф таъкид кардааст, ки таърихи таҳаввули насри бачагонаи тоҷик, алалхусус, инкишофи жанрҳои ҳикоя ва қиссаи бачагоноро бе назардошти асарҳои таълифнамудаи Б. Ортиқов тасаввур намудан аз имкон берун аст. Дастоварди илмӣ дар диссертатсия аз он иборат аст, ки бори нахуст дар адабиётшиносии муосир шарҳи ҳоли нависандаи маҳбуби бачагон – Б. Ортиқов барқарор гардида, осори насри бадеии дар солҳои гуногун навиштаи ӯ ба таври хронологӣ тавсиф карда шуда, хусусиятҳои мавзӯӣ, ғоявӣ ва услубию бадеии қиссаву ҳикояҳои вай ба таври ҷомеъ таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Ҳамчунин дар диссертатсия бори нахуст масъалаи адиби зулнисонайн будани Б. Ортиқов ба миён гузошта шуда, намунаҳои осори ба ӯзбекӣ навиштаи ӯ таҳқиқ гардидааст ва ба ин восита нақши нависанда дар густариши равобити адабии халқҳои тоҷику ӯзбек муайян карда шудааст.

Аҳамияти илмии диссертатсия дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои он ба масъалаҳои ношинохтаи марбут ба ҳаёт ва фаъолияти нависандагии Б.Ортиқов равшанӣ андохта, дар омӯзиши насри бадеии ӯ, алалхусус, ҳикоя ва қиссаҳои бачагонаи вай маводи зарурӣ дода метавонад. Ҳамчунин, натиҷаи таҳқиқи масъалаҳои дар диссертатсия баррасӣ гардида метавонад тасаввуротро дар бораи омилҳо ва роҳҳои таҳаввули насри бачагонаи тоҷик дар нимаи дуҷуми садаи бистум комилтар намояд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки маводи онро дар дарсҳои лексионӣ, курсу семинарҳои махсус доир ба адабиёти муосири тоҷик, таърихи таҳаввули жанрҳои адабиёти бачагонаи тоҷик дар факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ истифода бурдан мумкин аст.

АННОТАЦИЯ

на диссертационную работу Муродова Алишера «**Болта Ортиков и развитие таджикской детской прозы во второй половине XX века**», представленной на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.03 – литература народов стран зарубежья (таджикская литература)

В кандидатской диссертации впервые в литературоведении подвергнуты монографическому исследованию вопросы, связанные с биографией и произведениями одного из современных таджикских писателей – Болты Ортикова, внесшего достойный вклад в развитие детской прозы второй половины XX века. Автор на основании анализа и обобщения научных материалов, а также сведений, приведенных в литературоведческих трудах, справочниках, воспоминаниях, документах, хранящихся в архиве Союза писателей Таджикистана и произведениях самого Б. Ортикова, по мере возможности, восстанавливает биографию писателя, определяет жанровые, тематические, идейные, стилистические и художественные особенности его детской прозы.

Диссертант подчёркивает, что историю развития детской таджикской прозы, особенно развитие жанров рассказа и повести невозможно представить без произведений, сочинённых Б. Ортиковым. Научное достижение диссертации заключается в том, что впервые в современном литературоведении восстановлена биография детского писателя Б. Ортикова, охарактеризована в хронологическом порядке художественная проза писателя, написанная в разное время, подвергнуты комплексному анализу и рассмотрению тематических, идейных, стилистических и художественных особенностей его рассказов и повестей. Также в диссертации Б. Ортиков впервые представлен как двуязычный писатель, исследованы образцы его произведений, сочинённых на узбекском языке и таким образом определена роль писателя в развитии литературных связей таджикского и узбекского народов.

Научное значение диссертации проявляется в том, что его результаты освещают все вопросы, связанные с жизнью и деятельностью Б. Ортикова, могут дать необходимый материал в изучении его художественной прозы, особенно, его детских рассказов и повестей. Также результаты исследования вопросов, рассмотренных в диссертации, могут совершенствовать представления о факторах и путях развития таджикской детской прозы во второй половине XX века.

Практическое значение исследования состоит в том, что его материалы могут быть использованы на лекционных занятиях, на спецкурсах и спецсеминарах по современной таджикской литературе, истории развития жанров таджикской детской литературы на филологических факультетах ВУЗов республики Таджикистан.

ANNOTATION

for the dissertation work of Murodov Alisher «Bolta Ortikov and the development of Tajik children's prose in the second half of the twentieth century», submitted for the degree of candidate of philological sciences in the specialty 10.01.03 – literature of the peoples of foreign countries (Tajik literature)

For the first time in literary criticism, a master's thesis subjected to a monographic study questions related to the biography and works of one of the modern Tajik writers, Bolta Ortikov, who made a worthy contribution to the development of children's prose of the second half of the 20th century. The author, based on the analysis and synthesis of scientific materials, as well as information given in literary works, reference books, memories, documents in the Writers' Union of Tajikistan and the works of B. Ortikov, as far as possible, restores the writer's biography, determines the genre, thematic, ideological, stylistic and artistic features of his children's prose.

The dissertator emphasizes that the history of the development of children's Tajik prose, especially the development of the genres of the story and the tale, cannot be imagined without the works composed by B. Ortikov. The scientific achievement of the thesis lies in the fact that for the first time in modern literary criticism, the biography of the beloved children's writer B. Ortikov has been restored, the writer's artistic fiction written at different times has been characterized in chronological order, subjected to a comprehensive analysis and consideration of the thematic, ideological, stylistic and artistic features of his stories and tales. Also in the dissertation of B. Ortikov was first introduced as a bilingual writer, samples of his works composed in the Uzbek language were studied, and thus the role of the writer in the development of literary relations of the Tajik and Uzbek peoples was defined.

The scientific significance of the dissertation is manifested in the fact that its results highlight all the issues related to the life and work of B. Ortikov, can provide the necessary material in the study of his artistic prose, especially his children's stories and tales. Also, the results of research of the issues discussed in the thesis can improve the understanding of the factors and ways of the development of Tajik children's prose in the second half of the twentieth century.

The practical significance of the study is that its materials can be used at lectures, special courses and special seminars on modern Tajik literature, the history of the development of genres of Tajik children's literature in the philological faculties of universities of the Republic of Tajikistan.

На правах рукописи

УДК: 891.550 (1-87)

М – 91

ББК: 83

МУРОДОВ АЛИШЕР АСЛОНХОНОВИЧ

**БОЛТА ОРТИКОВ И РАЗВИТИЕ ТАДЖИКСКОЙ
ДЕТСКОЙ ПРОЗЫ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА**

Специальность: 10.01.03 – Литература народов стран зарубежья
(таджикская литература)

АВТОРЕФЕРАТ

**диссертации на соискание ученой степени
кандидата филологических наук**

БОХТАР, 2019

Диссертация выполнена на кафедре таджикской литературы Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава

Научный руководитель: **Абдусатторов Абдушукур,**
доктор филологических наук, профессор
кафедры истории таджикской литературы
Таджикского национального университета

Официальные оппоненты: **Хусейнзода Фарход,**
доктор филологических наук, профессор,
заведующий кафедрой таджикского
языка и литературы Дангаринского
государственного университета

Мухаммадиев Шамсиддин Муродович,
кандидат филологических наук, ведущий
сотрудник отдела истории литературы
Института языка и литературы имени
Рудаки Академии наук Республики
Таджикистан

Ведущая организация: **Кулябский государственный университет
имени Абуабдуллаха Рудаки**

Защита диссертации состоится «20» июня 2019 года в 13⁰⁰ часов на заседании диссертационного Совета 6D.KOA-022 при Таджикском национальном университете (734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, поселок Буни Хисорак, 10).

С содержанием диссертации можно ознакомиться посредством сайта www.tnu.tj и в центральной библиотеке Таджикского национального университета по адресу 734025, г. Душанбе, проспект А. Рудаки, 17.

Автореферат разослан «_____» _____ 2019 г.

Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат филологических наук, доцент

Гулназарова Ж.Б.

I. ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА РАБОТЫ

Актуальность темы исследования. В истории таджикской литературы вторая половина XX века, особенно 60-80-е годы, являются периодом обновления и совершенствования литературных жанров и нововведений в их идейные и тематические, стилистические и художественные особенности. Этот период можно считать новым этапом в развитии основных жанров художественной прозы – рассказа, повести и романа. Также этому периоду соответствует этап возникновения и совершенствования детской литературы. В этот период появились такие литераторы, как П. Толис, А. Шукухи, Б. Ортиков, Р. Амонов, Д. Раджаби, А. Бахори, М. Шарки и другие, которые внесли достойный вклад в развитие жанров рассказа и детской повести.

Среди писателей, сыгравших важную роль в совершенствовании детской таджикской прозы, является Болта Ортиков. Свою писательскую деятельность он начал в 50-е годы XX века. В течение всей своей продуктивной жизни он сочинил и издал сотни привлекательных рассказов и более двадцати детских повестей. Эти произведения представляют его в качестве талантливого и своеобразного детского писателя. Сегодня детскую таджикскую литературу, особенно ее художественную прозу, невозможно представить без таких рассказов и повестей Б. Ортикова как «Каникулы», «Богатырь», «Дети Лолазора», «Роза», «Повесть о мумии» и другие.

Однако до сих пор не уделено серьезного внимания исследованию жизни и деятельности Б. Ортикова в современном литературоведении. Художественные, жанровые, идейные, тематические, стилистические особенности произведений этого видного представителя детской литературы не завершены всесторонне. Его место в истории развития детской таджикской прозы до сих пор не определено. Поэтому исследование жизни и литературной деятельности Б. Ортикова, определение жанровых, идейных, тематических, стилистических и художественных особенностей его рассказов и повестей и выявление его места в истории детской современной таджикской прозы считаются важной проблемой в таджикском литературоведении.

Исследование вокруг этой темы не только имеет значение в определении художественно-эстетической ценности детской прозы Болты Ортикова, но и способствует познанию истории детской литературы второй половины XX века. Исследование темы также дает возможность четко представить себе проблему формирования и развития жанра повести в детской таджикской литературе, возникшую новизну в ее теме, содержании, стиле и языке.

Значение и ценность исследования проявляются в том, что проза Б.Ортикова воплощает в себе литературную деятельность, исторические события, социально-политическую, культурную и духовную жизнь народа во второй половине XX века, отражает жизни, думы и чаяния, познание и духовность подрастающего поколения того времени и поэтому имеет познавательное и воспитательное значение.

Степень изученности темы. Хотя Б.Ортиков считается продуктивным писателем и любимым литератором таджикских детей, его жизнь и творческая деятельность до сих пор не подвергнуты серьезному исследованию в современной литературной критике и литературоведении. За исключением некоторых заметок и незначительных сведений, наблюдаемых в энциклопедиях, воспоминаниях и редких статьях, невозможно найти подробный и полный материал о нем.

Первым литературоведом, уделившим внимание творчеству Б. Ортикова, был С. Табаров. Он в своей статье «Ҳикоянависи кори сахл нест» («Сочинение рассказа – нелёгкое дело»), написанном в 1961 году, рассматривает рассказ «Ҳоҳарон» («Сестры») Б. Ортикова. В статье указываются на недостатки этого рассказа. Несмотря на это, критик убежден в том, что после исправления этих недостатков «можно сочинить ценный рассказ» [10, 282]. Одним из первых источников, который дает очень краткое сведение в объёме нескольких строк о жизни и литературной деятельности Б. Ортикова, является статья Т. Абдужабборова, напечатанная в 1984 году в «Таджикской советской энциклопедии» [1, 374]. В упомянутой статье даются сведения о дате рождения писателя, о времени его обучения в средней школе и вузе, о его педагогической деятельности в школах Орджоникидзебадского района (ныне г. Вахдат), о начале его литературной деятельности и важнейших сборниках его произведений.

Статья таджикского критика и литературоведа А.Набиева под названием «Ортиков Болта», опубликованных в «Энциклопедию таджикской литературы и искусства», охватывает наиболее полные сведения о писателе, в которых, помимо сведений из статьи Т.Абдужабборова, подвергаются обсуждению тема и содержание повестей и рассказов Б.Ортикова, их перевод на другие языки, его литературный стиль [7, 511-512].

Книга «Адибони Тоҷикистон» («Литераторы Таджикистана»), изданная в 2003 году в издательстве «Адиб» и, включающая в себя биографию и творчество членов Союза писателей Таджикистана до 1993 года, приводится несколько строк о жизни и творчестве Б.Ортикова. Информация, представленная в этой книге, не только незначительна, но и имеет некоторые недостатки и неточности [2, 394-395]. В новом издании книги «Литераторы Таджикистана», опубликованной в 2014 году, 13 лет после смерти Б.Ортикова, посвященной 80-летию образования Союза писателей Таджикистана, к сожалению, представлена та же информация, упомянутая в издании 2003 года этой книги.

Статья литературоведа Е.Содикова «Дар роҳи ҷустуҷӯ» («На пути поиска») и книга писателя Насима Раджаба «Ҳикояҳо аз ҳаёти адибон» («Рассказы о жизни литераторов»), дают полезные сведения о деталях жизни и литературной деятельности Б. Ортикова.

Академик Р.Амонов в «Адабиёти бачагонаи Тоҷикистон» («Детская литература Таджикистана»), профессор Дж. Бобокалонова в «Адабиёти бачагонаи тоҷик» («Таджикская детская литература») и «Материалҳо аз адабиёти бачагонаи тоҷик» («Материалы из детской таджикской литературы»), М.Муллоджонов в книге «Ҳамдами халқ – ҳамқадами замон» («Друг народа – спутник времени») и в статье «Росташиро гӯям» («Скажу правду»), М.Шукуров в 4 томе «Таърихи адабиёти советии тоҷик» («История таджикской советской литературы»), а также литературоведы и журналисты А. Саъдуллоев, Б.Шукруллоев и другие высказывают ценные мысли об отдельных произведениях Б. Ортикова и его отношениях с П.Толисом, М.Турсунзаде, С.Улугзаде.

В определении личности и писательского мастерства Б.Ортикова достойны внимания рассуждения известных таджикских литераторов М.Турсунзаде, П.Толиса, С.Улугзаде, У.Раджаба и других. Упомянутые литераторы на первых этапах писательской деятельности Б.Ортикова и в издании его первых рассказов и повестей, излагая свои мысли, дали ценные советы и рекомендации

молодому писателю. В частности, С.Улугзаде в «Мактуби кушод ба рафик Ортиков Б.» («Открытое письмо товарищу Ортикову Б.»), опубликованном в 1961 году в журнале «Садои Шарк», наравне с указанием на успехи молодого писателя в рассказах «Мактуби таги бӯр» («Письмо под циновкой»), «Хатой Собир» («Ошибка Собира»), «Дӯсти» («Дружба») и повести «Таътил» («Каникулы»), упоминает о некоторых языковых, стилистических недостатках его произведений и дает полезные советы [13, 121-139]. В статьях М.Турсунзаде «Замон ва нависанда» («Время и писатель») и У.Раджаба «Дӯсти бачаҳо» («Друг детей») также изложены ценные мысли о повести «Таътил» и некоторых рассказах Б.Ортикова.

Несмотря на все это, до сих пор в таджикском литературоведении не завершено полноценное отдельное исследование, в котором биография и творческая деятельность Б.Ортикова была бы подвергнута серьёзному научному анализу и исследованию. В связи с этим, в настоящей диссертации на основании существующего материала в справочниках, газетах и журналах, архиве Союза писателей Таджикистана, воспоминания литераторов, литературоведческих произведений и с использованием бесед с друзьями и близкими Б.Ортикова в возможно полном объеме исследованы биография и произведения писателя, определено его место в истории детской таджикской прозы.

Цель и задачи исследования. Основная цель диссертации заключается в восстановлении полной биографии Б.Ортикова, во всестороннем анализе его литературного наследия, в определении его роли в развитии детской таджикской прозы.

Для достижения этой цели поставлены и выполнены следующие задачи:

- восстановление подробной биографии Б.Ортикова;
- рассмотрение и анализ творческой деятельности, классификация жанров и видов литературных произведений писателя;
- назначение места рассказа в творчестве писателя;
- анализ идейных, тематических и стилистических особенностей рассказов Б.Ортикова;
- прослеживание основ совершенствования повествовательного мастерства Б.Ортикова;
- исследование роли повестей «Таътил» и «Полвон» (Богатырь) в творчестве писателя;
- рассмотрение развития темы и содержания повести в творчестве писателя;
- анализ художественные особенности повестей Б.Ортикова;
- определение места Б.Ортикова в истории детской таджикской прозы.

Источники исследования. Материалами диссертации являются сборники произведений, изданные Б.Ортиковым в разные годы. К ним относятся «Чиянҳои кишлоқиям» («Мои сельские племянники») (1958 г.), «Ба калонкардаат раҳмат» («Спасибо тому, кто вырастил тебя») (1964), «Духтарчаи нағз» («Хорошая девочка») (1965), «Себи орухӯр» («Яблоко, которого съедает оса») (1968г.), «Мактуби секунча» («Письмо треугольник») (1971), «Хандалак» («Хандалак») (1973), «Дурдонаҳои Зарафшон» («Жемчужины Зерафшана») (1976), «Мунтахабот» («Избранные») (1976), «Доғи хун» («Пятно крови») (1982), «Повест ва хикояҳо» («Повести и рассказы») (1984), «Достони Самарқанд» («Повесть о Самарканде») (1991) и другие. Следует напомнить, что

среди произведений писателя три сборника – «Мунтахабот», «Повест ва ҳикояҳо» и «Достони Самарқанд», считающиеся сравнительно полными сборниками его повестей и рассказов, при исследовании служили в качестве первостепенных материалов.

Научная новизна исследования проявляется в том, что впервые в современном литературоведении по мере возможности восстановлена биография детского писателя Б.Ортикова, в хронологическом порядке рассмотрены его произведения, написанные в разные годы. Подвергнуты комплексному исследованию проблемы жанровых форм, идейные, тематические, стилистические особенности рассказов и повестей писателя.

Также впервые в диссертации поставлен вопрос о двуязычии произведений Б.Ортикова, вкратце рассмотрены некоторые его произведения, сочиненные на узбекском языке – «Боғибаланд анчири» («Инжир Боғибаланда»), «Амир Темур аркининг қисмати» («Судьба арка эмира Темура») и «Афандининг ўғли» («Сын Афанди»), определена роль писателя в распространении литературной связи между таджикским и узбекским народами.

Научно-теоретическое значение исследования состоит в том, что его результаты, освещая неизвестные страницы жизни и творчества Б.Ортикова, могут дать необходимый материал для изучения его художественных прозаических произведений, особенно его детских рассказов и повестей. Полученные результаты способствуют изучению истории таджикской детской литературы и этапов формирования и развития ее жанров, возникших изменений в теме, содержании и стиле детской прозы во второй половине XX века.

Также результаты исследования могут пополнить имеющую пустоту в изучении современной таджикской литературы, особенно прозы 60-80-х годов и последних десятилетий XX века, улучшить представления о факторах и путях ее развития.

Практическое значение исследование заключается в том, что его материалы могут быть использованы при составлении учебников и учебных пособий по истории развития жанров таджикской детской прозы, при проведении спецкурсов и спецсеминаров на темы «Таджикская детская литература», «Теория и практика жанров прозы» на факультетах таджикской филологии вузов республики.

Теоретические и методологические основы исследования. Исследование основано на традиционном принципе историко-филологического анализа и методе сравнительно-исторического исследования литературных явлений. В диссертации, также при исследовании жизни и творчества Б.Ортикова был использован принцип историчности. Жанровые, структурные, идейно-тематические, стилистические и художественные особенности детской прозы Б.Ортикова проанализированы и рассмотрены на основании принципов и проверенных методов современного таджикского литературоведения.

В процессе исследования проблем, поставленных в диссертации и связанных с жизнью и творчеством Б.Ортикова, автор диссертации опирался на научно-теоретические произведения таких выдающихся ученых-литературоведов России, Таджикистана, Ирана и других стран, как Бахтин М.М., Поспелов Г.Н., Прохоров Е.И., Творогов О.В., Аскарова Ш., Гинзбург Л.Я., Ефимов А.И., Королев С., Шанский Н.М., Юнг К.Г., Шамисо С., Мирзоев А., Амонов Р., Шакури М., Бобокалонова Дж., Табаров С., Шарифов Х., Бакозода Дж., Кучаров А. и другие.

Основные положения, представленные к защите:

1. Болта Ортиков начал свою литературную деятельность сочинением рассказов в 50-е годы XX века.
2. Первый этап сочинения повестей Б.Ортиковым начинается повестями «Таътил» и «Полвон».
3. Основные жанры творчества Б.Ортикова – рассказ и повесть.
4. Болта Ортиков – двуязычный писатель, написал свои произведения на таджикском и узбекском языках.
5. Болта Ортиков имеет собственную тематическую, и стилистическую направленность в написании рассказов.
6. Болта Ортиков двумя важными особенностями своих повестей – нравственно-воспитательными и учебно-познавательными ценностями – внес достойный вклад в развитие жанра повести в детской таджикской литературе.
7. Болта Ортиков, прежде всего, является детским писателем и именно посредством своих рассказов и повестей занял твердое место в истории современной таджикской литературы.

Апробация результатов исследования. Диссертация обсуждена и представлена к защите на заседании кафедры таджикской литературы БГУ имени Носира Хусрава (Протокол № 3 от 23 октября 2018 г) и на заседании кафедры теории и новейшей персидско-таджикской литературы Таджикского национального университета (Протокол № 18 от 5 марта 2019 г). Основное содержание диссертации изложено в 5 статьях, опубликованных в изданиях, включенных в перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, рекомендуемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Министерства образования и науки РФ. Также, основные выводы диссертации изложены на конференциях преподавателей ТНУ и БГУ (2012-2018 гг.).

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, 8 параграфов, заключения и списка использованной литературы, включает в себя 195 печатных листов.

II. ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обосновывается актуальность выбранной темы исследования, определяется степень изученности темы, цель и задачи исследования. А также даются сведения об источниках и методах исследования, о научной новизне, теоретическом и практическом значении.

Первая глава **«Жизнь и литературная деятельность Б. Ортикова»** состоит из трех параграфов. В первом параграфе – **«Биография писателя»** - подвергнуты подробному рассмотрению вопросы истории и места рождения и смерти писателя, период юности, учеба, его педагогическая и литературная деятельность, предпосылки формирования его личности как детского писателя, его отношение к современным литераторам.

На основании исследования диссертанта, завершено с опорой на книги и статьи литераторов и литературоведов Н.Раджаба, Ё.Содикова, Т.Абдуджабборова, А.Набиева, Б.Шукруллоева и сведения энциклопедий, воспоминаний, бесед с друзьями и близкими Б.Ортикова, документов, сохраненных в архиве Союза писателей Таджикистана и информации, почерпнутой из произведений самого писателя, по мере возможности восстановлены детали жизни Б.Ортикова.

Становится известно, что Б. Ортиков родился 5 мая 1924 года в посёлке Богимайдон Самарканда в семье сапожника Косимова Ортика. В 1938 году смерть постигает его отца, и он остается на воспитании своей матери – Назаровой Марьям, которая работала в колхозе имени Калинина Самаркандского района. Здесь он оканчивает семилетнюю школу, а в 1942 году среднюю школу.

После окончания средней школы Б.Ортиков из-за тяжелого материального положения в семье не может продолжать учёбу и начинает трудовую деятельность в колхозе, где работала его мать. До 1950 года он работает чабаном, поливальщиком и секретарем колхоза. Наравне с работой в колхозе, он 8 лет знакомится с жизнью садовников и чабанов, набирается жизненного опыта.

Из биографических сведений самого Б.Орτικού, многих воспоминаний и справочников исходит, что он родился в поселке Богимайдон, там же прошли годы его юности и учебы. Однако, после прочтения его автобиографической повести «Анҷири Боғибаланд» («Инжир Боғибаланда»), написанной на узбекском языке, можно заключить, что он родился в селении Работи гозиён города Самарканда и с 16 лет до 1950 года работал там же, в садовно-виноградарческом колхозе, которым руководил человек, называемый дядя Орзукул (8, 40).

В 1950 году Б.Ортиков поступает на факультет филологии Самаркандского педагогического института и после окончания учебы в 1952 году по направлению института для работы в качестве учителя таджикского языка и литературы отправляется в семилетнюю школу имени Чайковского Орджоникидзебадского района Республики Таджикистан. В этой школе начинается его творческая деятельность.

В 1953 году публикуется первый рассказ Б.Орτικού под названием «Сӯхтор» («Пожар») в журнале «Пионер» (впоследствии «Машғал», «Истиқбол») и в октябре 1954 года приглашается на работу в качестве завотделом школ и пионеров этого журнала. Впоследствии до 1958 года он как педагог, журналист, писатель продолжает свою деятельность.

С 1958 г. по 1963 г. Б.Ортиков работает в качестве специального корреспондента еженедельника «Маориф ва маданият». Эти годы считаются годами сильного воодушевления и эффективности его жизни. На конференции молодых литераторов, состоявшейся 16-17 декабря 1959 года в Душанбе была обсуждена его первая повесть «Таътил» («Каникулы») и опубликована в 1960 году.

Другое важное событие, произошедшее в жизни Б.Орτικού в 1960 году принятие его в члены Союза писателей Таджикистана. Постановлением № 56 расширенного заседания Президиума Союза писателей Таджикистана от 30 августа 1960 года Б.Ортиков стал членом этой творческой организации. Для принятия его в члены Союза писателей Таджикистана три известных таджикских литератора – Б.Рахимзаде, П.Толис и Ф.Мухамадиев написали рекомендации и представили его в качестве молодого, талантливого и перспективного литератора.

К сожалению, с 80-х годов XX века и после в периодической печати и в литературоведении почти отсутствуют сведения о жизни и литературной деятельности Б.Орτικού.

Б.Ортиков три последних десятилетия своей жизни провел в Самарканде в своем родном доме, находящемся в Богимайдоне и здесь сочинил свои

важнейшие произведения. Здесь от брака с супругой – Кодировой Мехри – родились дочь – Мубарро и двое сыновей – Хуршед и Джамшед.

Писатель некоторое время работал в должности спецкора «Хақиқати Ўзбекистон». Он до конца своей жизни был верен двум любимым направлениям своей трудовой деятельности – садовничеству и писательскому труду. И в этих направлениях демонстрировал особое мастерство. В течение двух лет до своей смерти (1999-2000 гг.) он под псевдонимом «Ортикзаде» напечатал три книги. Созданный им сад в Богимайдоне становится лучшим и плодородным во всем Самарканде. В течение всей своей плодотворной жизни Б.Ортиков, оставив в наследство праведных детей, цветущий сад и более тридцати книг, скончался 19 ноября 2001 года на 74 году жизни в г. Самарканде.

Второй параграф первой главы – **«Творческая деятельность и литературное наследие Б.Ортикова»** посвящен анализу и рассмотрению этапов формирования и развития личности Б.Ортикова как детского писателя, классификации жанров его детской прозы и описанию его важнейших рассказов и повестей.

Болта Ортиков свою писательскую деятельность начинает с 50-х годов XX века с написанием рассказов. В 1953 году в журнале «Пионер» был напечатан его первый рассказ под названием «Сўхтор» («Пожар»). Несмотря на ученический характер рассказа, он свидетельствовал о рождении нового, подающего надежды молодого писателя. После этого в периодической печати республики были напечатаны его новые рассказы «Конфет» («Конфета»), «Дўстӣ» («Дружба»), «Мактуби таги бўрё» («Письмо под циновкой») и познакомили своего автора с читателями и литераторами.

Приглашение Б.Ортикова в 1954 году на работу в журнал «Пионер» и его близкое знакомство с литературной средой столицы республики и его известных представителей – М.Турсунзаде, Б.Рахимзаде, Дж.Икромии, Ф.Мухамадиева, С.Улугзаде, П.Толиса и их постоянное поддерживание имело важную роль в дальнейшей судьбе писателя. В результате этого в 1954 году вышли в свет первые рассказы Б.Ортикова в коллективном сборнике «Овози ҷавонон» («Голос молодых»). В 1958 году он опубликовал восемь своих рассказов в форме отдельного сборника под названием «Ҷиянҳои қишлоқиям» («Мои сельские племянники»). В 1959 году была издана первая его повесть – «Таътил» («Каникулы»).

С 1960 года творчество Б.Ортикова развивалось по теме, жанру и идейному содержанию. В том же году в журнале «Машғал» была напечатана его вторая повесть под названием «Полвон». В течение 1963-1965 гг. на русский язык была переведена и издана повесть «Таътил» («Каникулы»), а также опубликованы два сборника Б.Ортикова – «Ба калонкардаат раҳмат» («Спасибо, вырастившему тебя») и «Духтарчаи нағз» («Хорошая девочка»).

Вторая повесть Б.Ортикова «Полвон», хотя и быстро нашла своего читателя, была опубликована на русском языке в издательстве «Детская литература», но в литературной критике не получила одобрения по сравнению с его первой повестью «Таътил» («Каникулы»). Литераторы и критики П.Толис, М.Муллоджанов, Р.Амонов и другие посчитали, что повесть «Полвон» имеет языковые, композиционные и смысловые недостатки, результатом чего является легкомыслие, торопливость автора в сочинении произведения. Несмотря на это, эта повесть не только приобрела большое количество

читателей в республике, но и неоднократно была переведена и издана на языки различных народов бывшего СССР.

Несмотря на перепады в творческой деятельности, Болта Ортиков в течение 70-80-х годов также был занят литературным поиском и сочинял все новые и новые произведения. В этот период были изданы сборники его рассказов и повестей «Себи орухӯр» («Яблоко, которого съедает оса») (1968г.), «Мактуби секунча» («Письмо-треугольник») (1971г.), «Ҳандалак» («Хандалак») (1973г.), «Бачаҳои Лолазор» («Дети Лолазора») и другие.

Следует отметить, что Б.Ортиков является не только автором привлекательных детских рассказов и повестей, но и считается одним из талантливых писателей-сатириков для взрослых. Свидетельством этому могут быть сборники его сатирических рассказов «Балои азим» («Большая беда») (1975), «Дандони тиллоӣ» («Золотой зуб») (1982г.) и «Мурғпалав» («Куриный плов») (1985). Наравне с этим, Б.Ортиков в течение 70-80-х годов занимался документальными и публицистическими произведениями в форме очерка и повести. Они изданы в форме книг «Паррандаҳои хушхони Тоҷикистон» («Певучие птицы Таджикистана») (1976г.), «Дурдонаҳои Зарафшон» («Жемчужины Зерафшана») (1982). В эти сборники включены рассказы и реальные очерки, в которых автор рассказывает о красивой природе края, мире его растений, животных, птиц, неповторимой красоте и благородных людях.

В течение 1985-1991 годов опубликованы сборники рассказов и повестей Б.Ортикова – «Повест ва ҳикояҳо» («Повести и рассказы») (1985), «Достони Самарқанд» («Повесть о Самарканде») (1991 г.), но в литературной критике они остались почти незамеченными. За исключением этих двух произведений, нельзя находить другие произведения Б.Ортикова, опубликованных в издательствах республики. Причиной тому, вероятнее всего, является то, что он в течение последних десятилетий своей жизни прожил в Самарканде и здесь издал некоторые свои произведения. В частности, две его повести «Боғибаланд ангири» («Инжиры Богибаланда»), «Амир Темур аркининг қисмати» («Судьба арке эмира Темура») и роман «Афандининг ўғли» («Сын Афанди»), опубликованные в 1999-2001 гг. в Самарканде, свидетельствует о том, что не прерывалась его деятельность до самой смерти.

В целом, анализ и рассмотрение писательской деятельности Б.Ортикова, завершённые в этой части диссертации, свидетельствуют о том, что его ценный вклад в развитие детской таджикской литературы не вызывает никакого сомнения. Более 30 его сборников и книг говорят о том, что многие его рассказы и повести написаны о жизни детей и учащихся школ. Отсюда можно заключить, что детскую таджикскую прозу в течение последних четырех десятилетий XX века невозможно представить без его привлекательных рассказов и повестей «Таътил» («Каникулы»), «Полвон» «Богатырь», «Гули садбарг» («Роза»), «Бачаҳои Лолазор» («Дети Лолазора»), «Қиссаи мумиё» («Сказание о мумиё»), «Кишмишзор» («Поле кишмиша»), «Достони Самарқанд» («Повесть о Самарканде») и т.п.

В третьем параграфе первой главы – **«Болта Ортиков – двуязычный писатель»** подвергается анализу и рассмотрению литературная деятельность Б.Ортикова как писателя детских рассказов и повестей на узбекском языке.

Болта Ортиков наравне с тем, что был одним из продуктивных писателей и внес ценный вклад в развитие рассказа, очерка и повести в таджикской детской литературе, приобрел немало читателей как автор художественных произведений на узбекском языке. Краткий анализ двух повестей писателя –

«Боғибаланд анжири» («Инжир Боғибаланда»), «Амир Темур аркининг қисмати» («Судьба арка эмира Темура») и первой части его романа «Афандининг ўғли» («Сын Афанди»), завершённый в этой части диссертации, свидетельствует о том, что он обладал особым талантом и мастерством в сочинении узбекской прозы и может считаться одним из маститых писателей детской прозы на узбекском языке.

Первая книга Б.Ортикова, написанная на узбекском языке, называется «Боғибаланд анжири» («Инжир Боғибаланда») и издана в 1999 году в издательстве «Суғдиён» г. Самарканда. Эта реальная, небольшая по объёму повесть, состоит из 30 страниц и охватывает некоторые автобиографические сведения о жизни и творческой деятельности автора. Основная тема повести – история выращивания инжира в Самарканде и тонкости ухода за ним.

Другая повесть, сочинённая на узбекском языке, называется «Амир Темур аркининг қисмати» («Судьба арка эмира Темура») вышла в свет в 2000 году в издательстве «Зарафшон» г. Самарканда за средства самого автора. Тема этой повести – исторически-познавательная, где рассказывается об истории создания арка эмир Темура в Самарканде, о причинах его разрушения и забвения. Героями этой повести являются четверо учащихся школы, одноклассники – Иброхим, Гайбулло, Джахонгир и Зайниддин. Действия протекают по их инициативе. Цель писателя в этой повести – воспитание подрастающего поколения в духе патриотизма, изучения истории прошлого, уважение к взрослым, историческим и национальным ценностям своего народа.

Другое узбекское произведение Б.Ортикова – первая часть романа «Афандининг ўғли» («Сын Афанди»), вышедшая в 2000 году в Самарканде (издательство Зарафшон). Если сборники Б.Ортикова «Балои азим» («Большая беда»), «Дандони тиллой» («Золотой зуб») и «Мурғпалав» («Куриный плов») представляют его как писателя-сатирика среди таджикских читателей, то романом «Афандининг ўғли» («Сын Афанди») он становится известным сатириком среди своих узбекских почитателей.

Тема «Афандининг ўғли» («Сын Афанди») – пропаганда честности, добросовестности, трудолюбия, порядочности, осуждения, взяточности, алчности, мошенничества. Намерения писателя выражены посредством образов опытного водителя – Афанди, директора автобазы – Тургуна Тошпулодовича, друга детства Афанди – Шакира Шайтана, Сабура – дядя перепелятник, водителей, работников торговли и людей разных профессий.

В результате анализа произведений Б.Ортикова, написанных на узбекском языке, мы заключили, что в литературоведении он представляется как двуязычный писатель, сочинивший произведения на узбекском языке, но до сих пор никто из исследователей не указал на это направление в его творчестве.

Также знакомство с темой и содержанием узбекских произведений Б.Ортикова свидетельствует о том, что он и в этих произведениях остался верным теме и целям произведений, сочинённых на таджикском языке – описание жизни сельчан, думы и чаяния трудящихся, достижения сельхозработников и трудности в их работе, духовное, нравственное, учебно-познавательное воспитание своих читателей.

Таким образом, Б.Ортиков обладал особым талантом и мастерством в сочинении художественных произведений и приобрёл немало поклонников и среди узбекоязычных читателей. К тому же, он в качестве двуязычного писателя внес достойный вклад в укрепление литературных связей таджикского и узбекского народов и в развитие их художественной прозы.

Вторая глава «Место рассказа в детской прозе Б.Ортикова» включает в себя два параграфа. В первом параграфе этой главы «Идейные особенности и тематика рассказов Б.Ортикова» - подвергнуты анализу и исследованию вопросов развития темы, содержания и идейности жанра детского рассказа на примере творчества этого писателя.

В диссертации на основании анализа смысла и содержания рассказов Б.Ортикова и обобщения взглядов и рассуждений литературоведов Р.Амонова, Дж.Бобокалоновой, М.Муллоджнова, Дж.Бакозова, А.Набиева и других исследуются идейно-тематические особенности рассказов писателя и определяется его место в развитии жанра рассказа в таджикской детской литературе.

Анализ смысла и содержания рассказов Б.Ортикова дает возможность по смыслу и содержанию классифицировать их на две основные группы. В первую группу включены рассказы, имеющие нравственно-воспитательное содержание, поэтому им можно дать общее название – воспитательно-нравственные рассказы. С опорой на способ изложения смысла и выражения цели писателем, эту группу можно разделить еще на две подгруппы. В первую подгруппу можно включить такие рассказы, как «Конфет» («Конфета»), «Мактуби таги бурё» («Письмо под циновкой»), «Сўзани пўлодин» («Стальная игла»), «Супориши хонағӣ» («Домашнее задание»), «Духтарчаи нағз» («Хорошая девочка») и т.п. В них осуждаются такие отрицательные черты подростков, как лень и тунеядство, самовосхваление и безразличие к другим, ложь и обман, скупость и завистливость, жестокость и черствость и др.

В другой группе рассказов, написанных на нравственно-воспитательной теме, в основном действуют положительные герои. Писатель, описывая их поступки, предлагает читателю в качестве образца для подражания. Автор воспитывает своего читателя в духе любви к изучению науки, мира и дружбы, бережливого отношения к общественной собственности, любви к Родине, к землякам и природе края. Такой способ нравственного воспитания можно наблюдать в рассказах «Сўхтор» («Пожар»), «Дўстӣ» («Дружба»), «Касб» («Профессия»), «Сумка», «Сим» («Проволка»), «Сулх» («Мир»), «Меҳр» («Расположение»), «Ба калонкардаат раҳмат» («Спасибо, вырастившему тебя») и др.

Во вторую группу рассказов Б.Ортикова входят рассказы, которые по теме и содержанию условно названы учебно-познавательными. Следует отметить, что рассказы этой группы не лишены воспитательного и нравственного значения, но поскольку они в основном связаны с миром растений и животных, с природой, сельским хозяйством, географией, ботаникой, зоологией, химией, историей и другими науками, их можно классифицировать как группу учебно-познавательных рассказов. В свою очередь эту группу можно делить на две отдельные подгруппы.

В первую подгруппу входят такие учебно-познавательные рассказы, как «Бунафша» («Фиалка»), «Кўробила» («Слепая мозоль»), «Тути балхӣ» («Балхский тутовник»), «Алафи газанда» («Жалящая трава»), «Сагоби» («Выдра»), «Гули анчир» («Цветок инжира»), «Мактуби таги бурё» («Письмо под циновкой»), «Пудина» («Мята»), «Суғур» («Сурок») и другие, которые охватывают большую информацию из природоведения, из мира неорганических веществ, растений и животных.

Вторую подгруппу составляют такие учебно-познавательные рассказы, как «Лой» («Грязь»), «Кандалот» («Сладости»), «Ҳақими Фаранг» («Европейский

ученый»), «Девори духазорсола» («Двухтысячелетняя стена»), «Ағбаи чунбон» («Движущий перевал»), «Кӯшҳавз» («Двойной бассейн»), «Санги калон» («Большой камень») и т.п., которые дают обширные сведения молодому читателю о краеведении, архитектуре, строительстве, исторических памятниках, археологии и т.д.

Таким образом, из анализа тем и содержания рассказов Б.Ортикова становится известно, что его герои имеют огромное желание изучить окружающий мир, они активны и любознательны, хотят узнать все направления, детали и подробности различных наук, тайн природы, истории края, географии и окружающей среды (6,6). Учебно-познавательные рассказы Б.Ортикова считаются лучшим способом для удовлетворения любознательности его героев-учащихся школ, так как такие рассказы, облаченные в художественные одежды и изложенные простым, доступным для учащихся языком, по сравнению со сведениями, дающими в учебниках в научной и монотонной форме, доступны для понимания.

Также рассказы Б.Ортикова доказывают, что одна из важнейших задач детской литературы – её неотрывная связь со школой, учебно-воспитательным процессом, так как без крепкой связи воспитания и обучения невозможно формирование духовно развитой личности. Поэтому одна из важных задач детской литературы – духовно-нравственное и познавательное воспитание учащихся, которому могут способствовать рассказы Б.Ортикова.

Второй параграф второй главы диссертации **«Язык и стиль рассказов писателя»** анализирует языковые, стилистические и художественные особенности рассказов Б.Ортикова. Известно, что детская проза своими языковыми и стилистическими особенностями отличается от прозы, сочиненной для взрослых. Писатель, пишущий для детей, должен учитывать возраст, интересы, психологию детей, писать «языком детей», иначе его произведения останутся вне поля зрения детей. Такие особенности и требования к детской литературе можно отчетливо наблюдать в рассказах Б.Ортикова. В его рассказах мы встречаемся с лексикой, широко употребляемой в разговорной речи: **тохтан (бежать), сӯзани чокдӯзӣ (игла для шитья), пеш кардан (выгонять), дӯғу пӯписа (запугивание), офтоба (узкогорлый кувшин с носиком), ганда (плохой), каппа (лачуга)** и т.п., которые используются для индивидуализации образов и демонстрации уровня знаний и способностей. В частности, в следующем примере слово **«ганда»** употребляется в значении **«бад»(плохой)**, что широко используется в живой разговорной речи: «Мерафтам-куя, - гуфт Ҳамдам, - лекин бачаҳои он кишлоқ чудо ганда, касро мезананд» [10, 391] («Я бы пошел, - сказал Хамдам, - но дети этого кишлака настолько плохи, что избивают человека»). Или народные фразеологизмы **«халкро тар кардан»** и **«сӯхтани дил»** употребляются в значении «немного утолить жажду или испытать жажду»: «Табарчон, як коса об барор, писарам, - илтичоомезона мурочиат кард роҳгузар ба ӯ. Ҳалқамро тар кунам. Дилам сӯхт» [10, 390] («Табарджон, принеси мне водички, сынок, - с просьбой обратился к нему прохожий. Хочу утолить жажду»).

Одна из важных особенностей языка и стиля Б.Ортикова – простота и лаконичность языка. В рассказах писателя предложения просты и доступны. В них отсутствует лексика, чуждая юному читателю: «Было жарко. Вспотели. Солнце, как назло, стояло прямо над головой. Хоть и полдень, дул легкий ветерок. Он медленно двигал засохшие травы» [10, 310].

Употребление фразеологизмов, пословиц и поговорок также считается одним из признаков стиля творчества Б. Ортиеова. Анализ рассказов писателя свидетельствует о том, что он хорошо знает нормативную лексику и живой язык народа и для более полного описания событий и действий персонажей пользуется фразеологизмами, пословицами и поговорками. Так, в рассказе «Хандалак» состояние матери Халима и которая возвращалась из соседского дома с пустыми руками, передает фразеологизм «тарбуз аз багал афтодан» (потерпеть неудачу, сильно разочароваться): «Модарам дархол ба хонаи Саодатино рафт. Аммо муддате нагузашта, аз он чо одами тарбузаш аз багалаш афтидагй барин дасти холй омад» [10, 360] («Мать сразу пошла в дом Саодата. Но некоторое время спустя, сильно разочаровавшись, возвратилась домой с пустыми руками»).

Пословицы и поговорки, как сильное средство изображения, широко употребляются в рассказах Б.Ортиеова. Они украшают язык писателя, делают рассказы впечатлительными и выражают национальные особенности в его рассказах. В частности, в рассказе «Сагоби» («Выдра») в связи с содержанием текста, где из-за особой любви к мясу выдра попадает в сеть охотников, устами писателя приводится известная поговорка «Нафси бад – балои чон» («Алчность - несчастье души»), что делает содержание текста более привлекательным: «Шамсй-бобо аз гуппй хеч чашм намеканд. Сагобй рӯдаро хӯрда-хӯрда сарашро ба даруни гуппй дароварданй шуд. Аммо даҳони гуппй тангй кард. Нафси бад – балои чон – мегӯянд, рост будааст. Сагобй як навъ карда, сарашро ба даруни гуппй даровард. Баъд тана, хатто пои қафояш хам пинхон шуд» [10, 388] («Шамси-бобо не отрывал глаз от маслoбойки. Выдра, глотая кишку, хотела влезть в маслoбойку, но отверстие маслoбойки было узко. «Алчность - несчастье души» – правду говорят. Выдра всё-таки влезла в маслoбойку. Теперь не видны были его тело и даже ноги»).

Другой языковой и стилистической особенностью рассказов Б.Ортиеова является употребление слов и словосочетаний «район», «газета», «стул», «доска», «телефон», «сумка», «монтер», «пассажир», «ботинка», «портфель», «приёмник», «буфет», «пионер», «пионервожатый», «линейка» и т.п., заимствованные из русского языка, которые были знакомы читателю того времени, но ныне многие из них вышли из употребления и имеют свои таджикские варианты.

Также в рассказах Б.Ортиеова, посвященных учебно-познавательной тематике, юные герои спорят на различные учебные темы, широко употребляя терминологию, связанную с физикой, химией, биологией и другими науками.

В диссертации также речь идет о месте и роли элементов шутки и остроты, об использовании таких художественных средств выражения, как метафора, эпитет, аллегория, гипербола в рассказах Б.Ортиеова. В целом, заключается следующее: простота и лаконичность языка, широкое использование иносказаний, фразеологизмов и терминологии учебных предметов, естественных метафор, элементов шуток и острот являются индивидуальными особенностями языка и стиля Б. Ортиеова и представляют его как писателя, имеющего собственный стиль изложения, внесшего свой вклад в развитие жанра рассказа в таджикской детской прозе.

Третья глава «**Вклад Болта Ортиеова в развитии жанра повести в детской таджикской литературе**» состоит из трех параграфов. Первый параграф этой главы «**Творческие предпосылки Б. Ортиеова в сочинении повести**» посвящен краткому исследованию формирования и развития жанра повести в творчестве С.Айни, Дж.Икрами. Х.Карима, С.Улугзаде и влияние их

школы повествования на Б.Ортикова. Из результатов исследования упомянутых вопросов в диссертации становится известно, что, хотя с начала формирования таджикской советской литературы посредством произведений С.Айни и учеников его литературной школы – Дж.Икромии, Х.Карима, П.Толиса, Р.Джалиля, С.Улугзаде возникли таджикская повесть и новый таджикский роман, но в 20-30-е годы и даже во второй половине 50-х годов основным жанром в таджикской советской литературе был рассказ.

Со второй половины 50-х годов XX века возник новый стиль в описании и художественном исследовании внутреннего мира героя. Так, профессор Х.Асозода подчеркивает, что со второй половины 50-х годов в современной прозе особое место приобретает проблема личности и души человека во взаимосвязи с его внутренним миром. Это литературное явление было связано с большими политическими, экономическими, социальными и духовными изменениями в обществе. В результате этого, литераторы стали уделять особое внимание человеку, его жизни, улучшению его состояния и места в обществе [4, 151]. Одно из первых явлений погружения во внутренний мир человека произошло в романе Дж.Икромии «Ман гунаҳгорам» («Я виновен»), который был издан в 1957 году. Художественное исследование человека, которое усилилось в таджикской прозе 30-40-ых годов, особенно в «Марги судхӯр» («Смерть ростовщика») С.Айни, в романе Дж. Икромии «Ман гунаҳгорам» («Я виновен») приобрело новое очертание. С этого романа Дж. Икромии и впоследствии в таджикской художественной прозе постепенно распространился социально - психологический анализ характеров, противоречий и душевного состояния героев. Развивалось художественное исследование социальной реальности, полнее раскрывались различные стороны бытия человека.

На взгляд большинства литературоведов, в том числе М.Шакури, С.Табарова, Дж. Бакозоды, повесть «Тобистон» («Лето») П.Толиса считается новым явлением в таджикской художественной прозе. Посредством этой повести в литературу врывается новый герой, представитель подрастающего поколения, который с позиции самооценки приближается к окружающей среде, к реальной жизни своего времени, к его духовно-нравственным ценностям, в процессе событий и происшествий определяет свое место в обществе. Некоторые другие исследователи, как Р.Амонов и Дж.Бобокалонова, данное произведение считают первой детской повестью. По словам академика Р.Амонова, «Тобистон» («Лето») П.Толиса, являясь первой детской повестью в таджикской литературе, «в таджикской детской прозе укрепила принцип психологического изображения и таким, образом, в детской литературе начался новый этап развития» [3, 145].

Таким образом, становится ясно, что повести Б.Ортикова возникли не на пустом месте. Писатель прежде чем приступит к сочинению повести, прошел школу мастерства своих наставников С.Айни, Дж.Икромии, Х.Карима, С.Улугзаде и особенно П.Толиса. Он изучил их стиль изложения мысли в жанре повести. На Б.Ортикова огромное влияние оказали такие повести, как «Мактаби кӯҳна» («Старая школа»), «Аҳмади девбанд» («Ахмад-покоритель дивов»), «Одина», «Чаллодони Бухоро» («Палачи Бухары»), «Гирмор» («Змея-стрела»), «Ёрони боҳиммат» («Великодушные друзья»), «Субҳи чавонии мо» («Утро нашей молодости»), «Оқшуда» («Проклятый»), «Тобистон» («Лето») и т.п. Знакомство со смыслом и содержанием первых двух повестей Б. Ортикова – «Таътил» («Каникулы») и «Полвон» («Богатырь») свидетельствует о том, что он посредством упомянутых повестей преодолел первый этап школы мастерства в сочинении повести. Несмотря на скольжения и недостатки, в

таджикскую детскую прозу вошел как талантливый сочинитель повести и открыл путь для дальнейшего совершенствования своего таланта и мастерства в сочинении новых произведений в этом жанре.

Второй параграф третьей главы диссертации **«Эволюция повестей Б. Ортикова с точки зрения тематики и содержания в три десятилетия двадцатого века»** рассматривает и анализирует идейно-тематические особенности повестей, сочиненных писателем в 70-90-х годы XX века, в частности «Гули садбарг» («Роза»), «Бачаҳои Лолазор» («Дети Лолазора»), «Доғи хун» («Пятно крови»), «Достони Самарқанд» («Повесть о Самарканде»), «Кишмишзор» («Поле кишмиша»), «Қиссаи мумиё» («Повесть о мумиё») «Юсуфи Самарқанд» («Юсуф Самарканда») и другие.

Повести 60-80-х годов XX века, в основном, сочинены на следующие темы: отношение героя к общественному труду, коллективу, общественной собственности, нравственное воспитание в духе честности, правдивости, гуманизма и патриотизма. Таких повестей, в которых художественное исследование основывается на реальных жизненных событиях, М.Шакури включил в группу социально-бытовых повестей [16, 195]. В эту группу входят повести «Таътил» («Каникулы») и «Полвон» («Богатырь») Б.Ортикова.

В последующих повестях Б.Ортикова - «Гули садбарг» («Роза»), «Бачаҳои Лолазор» («Дети Лолазора»), «Доғи хун» («Пятно крови»), «Достони Самарқанд» («Повесть о Самарканде»), «Кишмишзор» («Поле кишмиша»), «Қиссаи мумиё» («Повесть о мумиё») «Юсуфи Самарқанд» («Юсуф Самарканда») и другие, рассмотренные в этом параграфе, также на первом месте стоит труд, нравственное, трудовое воспитание, но с каждой последующей повестью расширяется круг тем и проблем, поставленных в сюжетной линии произведения. Несколько взаимосвязанных тем объединяются вокруг единой сюжетной линии, служат для пополнения друг друга. Так, писатель в повести «Гули садбарг» («Роза»), вводя в сюжетную линию такие темы, как ответственность родителей в воспитании детей, влияние неблагоприятной среды и плохие черты окружающих в формировании личности молодёжи, роль чистой человеческой любви и честного общественного труда в исправлении юношей, выбравших неправильный путь в жизни, умело использовал их для более полного и убедительного отражения содержания и цели повести.

Из анализа темы и содержания повестей Б.Ортикова исходит то, что есть сходство и общность между темой и содержанием рассказов и повестей писателя. Повести Б.Ортикова, как и его рассказы, по теме можно делить на две группы: нравственно-воспитательные и учебно-познавательные. В частности, в повестях «Таътил» («Каникулы»), «Полвон» («Богатырь») и «Гули садбарг» («Роза») основной темой является нравственное и трудовое воспитание учащихся. В них автор своей целью ставит пропаганду трудолюбия, честности, добропорядочности, верности, дружбы, любви к миру растений и животных края и т.п. и таким способом хочет воспитать в своем читателе лучшие человеческие качества.

Другая группа повестей Б.Ортикова - «Бачаҳои Лолазор» («Дети Лолазора»), «Қиссаи мумиё» («Повесть о мумиё»), «Кишмишзор» («Поле кишмиша»), «Анҷири Боғибаланд» («Инжир Богибаланда») и другие в какой-то мере связаны с темой трудолюбия и духовно-нравственными проблемами. Однако, в их сюжетной линии более явно ощущается учебно-познавательная проблема. Они дают интересные сведения читателю о тайнах садоводства и хлопкоробства, растениеводства и краеведения и т.п., которых юный читатель

иногда не находит в учебниках. В связи с этим, данные повести целесообразнее назвать учебно-познавательными.

В группу учебно-познавательных повестей Б.Ортикова можно включить «Достони Самарканд» («Повесть о Самарканде»), «Қисмати арки Амир Темур» («Судьба арка эмира Темура») «Юсуфи Самарканд» («Юсуф Самарканда») и т.д. Наравне с этим, в таких повестях важное место имеют вопросы, связанные с историей и археологией. Ссылаясь на сведения из документов и научных трудов историков и археологов, он дает полезные сведения своему читателю об исторических памятниках, об исторических личностях и важнейших событиях, произошедших в крае. Поэтому эти повести, с одной стороны, могут служить как дополнительное учебное пособие, а с другой стороны, играют заметную роль в патриотическом воспитании и ощущении национальной гордости у юного читателя.

В целом, можно сказать, что Б.Ортиков именно двумя важными особенностями своих повестей нравственно-воспитательными ценностями и их обучающе-познавательным значением внес достойный вклад в развитие жанра повести в детской таджикской литературе и без учета его повестей невозможно себе представить исследование истории развития этого жанра в таджикской детской прозе.

Третий параграф третьей главы **«Художественные особенности повестей Болта Ортикова»**. Анализирует вопросы, связанные с языковыми и стилистическими особенностями и использованием художественных средств изображения в повестях писателя. Результаты анализа языка и стиля повестей Б.Ортикова свидетельствуют о том, что язык и стиль сочинения писателя просты и соответствуют интеллекту и художественному вкусу юного читателя. Он, как детский писатель со своим юным читателем беседует на его языке, простым и доступным стилем изложения, доносит ему содержание произведения. Поэтому можно сказать, что язык художественного произведения «неотделим от творческой цели писателя, от яркого одевания произведения, от характера действующих лиц и от тех индивидуальных особенностей рассказчика, выраженных в композиции художественного произведения» [5, 148].

Поэтому Б.Ортиков в своих повестях умело пользуется разговорными словами, особой лексикой лиц с различным социальным положением, познавательным, профессиональным, мировоззренческим уровнем, особенностью языка людей разного возраста в индивидуализации языка персонажей. Так устами одной из пожилых женщин села в повести «Гули садбарг» («Роза») он использует такие слова и выражения, как «балам» («дитя»), «фрунт» («фронт»), «шӯ (шавҳар)» («муж»), «дар пешона будан» («судьба»), «кӯҳ барин писар» («крепкий как скала сын»): «Хосиятой, чашм кушода ба атроф нигоҳ кунед. Ин рӯз фақат ба сари шумо наомадааст. Мана, кӯҳ барин писари ман, домоди ин кас, шӯи Музаффарбегим ҳам ба фрӯнт рафтагӣ. Дар пешониашон будааст-дия, балам». («Хосиятой, откройте глаза, посмотрите вокруг. Этот день настал не только для вас. Вот крепкий как скала, мой сын, зять этого человека, муж Музаффарбегим тоже ушел на фронт. Такова их судьба, дитя моё») [9, 4].

В отдельных случаях писатель с целью индивидуализации языка персонажей своих повестей использует переносное значение слов из живой разговорной речи народа. К ним, в частности, относятся: «дору (арақ)» («водка»), «малах (пули бе дарди миён)» («легкие деньги»), «хурӯс (мардӣ, зӯриву, тавоной)» («мужество, сила и мощь»), «дами гарм (таоми гарм)»

(«горячая пища»), «норма кардан (нақшаи дуздиро ичро кардан) («выполнить план по краже чего-то») и другие. В частности, прямое значение слова «дору» - лекарство, как средство лечения, но в следующем примере употребляется как водка: «Шумо одами ғалатӣ-дия. Палавро бе дору мехӯранд-мӣ? Худатон аҳли фаҳм-ку?» («Вы удивительный человек. Разве можно есть плов без употребления водки? Вы же сами хорошо понимаете») [9, 38].

Также в повестях Б.Ортикова для индивидуализации языка персонажей широко используются такие слова и выражения разговорного языка, как «бӯнокгап» («человек со злым языком»), «сӯлак» («желтый грибок»), «гӯр манакак шавам» («о, горе мне»), «чеғ задан» («звать»), «чумчук» («воробей»), «олуфтасатанг» («щеголь»), «нӯлпоққунӣ» («очищение клюва»), «тӯп шудан» («собратиться»), «пӯкидан» («проговориться»), «дами гарм» («горячая пища») и другие.

Другой стилистической особенностью детских повестей Б.Ортикова считается широкое употребление в них фразеологических оборотов. Фразеологические обороты, как и другие отдельные лексические группы, относятся к различным областям жизни людей. Выражая особенности, дух, характер, идею и различные действия, придают произведению писателя стилистическую особенность и художественную окраску. Поэтому Б.Ортиков для более яркого изображения событий жизни, отношения и действия персонажей своих повестей пользуется фразеологическими оборотами. Так, в следующем примере посредством использования фразеологизмов «худо сафед кардан» («оправдать себя»), «дандон ба дандон монда истодан» («терпеть»), «мум газидагӣ барин хомӯш шуда мондан» («молчать как рыба») более ярко и привлекательно изображается состояние персонажей повести – Мардона и дяди Курбонсаида: «Ман ба ким-чӣ хел далелҳо худо сафед карданӣ шудам. Вале медонистам, ки акаи Рустам ба ман имконияти гап задан намедихад. Бинобар ҳамин, дандон ба дандон монда меистодам. Аз чи сабаб бошад, ки амаки Қурбонсаид ҳам мум газидагӣ барин хомӯш шуда монд» («Я какими-то аргументами хотел оправдать себя. Я узнал, что Рустам-ака не позволит мне сказать слово. Поэтому я терпел. Почему-то дядя Курбонсаид молчал как рыба») [10, 29].

Введение в произведение элементов острот и шуток также считается стилистической особенностью повестей Б.Ортикова. писатель во многих своих повестях, в частности, в «Таътил» («Каникулы»), «Полвон» («Богатырь»), «Бачаҳои Лолазор» («Дети Лолазора»), вводя эпизоды, смешанные с шутками и остротами, делает содержание своих произведений интересными и привлекательными. Так, очень запоминающим и интересным является эпизод, связанный со съеданием жёлтой осы цыплятами, смешанный с шутками и остротами: «Вот цыплёнок, крепко держа клювом жёлтую осу, хочет съесть её. Другой цыплёнок, как кот, крадучись, не отрывал глаз от добычи своего соперника, искал удобный момент, чтобы незаметно схватить клювом осу и убежать от него. Таким образом, цыплята своими острыми клювами разорвали на мелкие части бедную осу, и некоторым цыплятам доставались только её ножки» [10, 18].

В повестях Б.Ортикова, кроме отдельных эпизодов с шутками и остротами, наблюдается использование анекдотов и шуточных рассказов, передаваемых устами персонажей в качестве притч. Этот же способ наблюдается и в творческом стиле других таджикских литераторов, в частности А.Шукухи, А.Бахори, Ф.Мухаммадиева, Р.Джалилия и других.

Художественные средства изображения или художественные приемы языка играют важную роль в познании и определении стиля произведений Б.Ортикова. Так как «комплекс образных средств слова, преимущественно используемый писателем, оставляет особый след в его языке, создает стиль, присущий этому писателю, по которому можно легко узнавать и определять стиль писателя» [12, 557].

Следует отметить, что Б.Ортиков в своих повестях пользовался многими средствами художественного изображения, но в этой части диссертации проанализированы такие наиболее распространенные средства художественного изображения, как сравнение, метафора, аллегория, гипербола и другие, имеющие важную роль в определении собственного стиля писателя.

Одним из средств художественного изображения, имеющим видное место в повестях Б.Ортикова, является сравнение. Писатель особенно при описании пейзажа, портретов персонажей, их внутреннего и внешнего состояния и т.д. умело пользуется этим приёмом. Так писатель в повести «Гули садбарг» «Роза» именно с помощью сравнения очень впечатлительно описывает внешний вид одной из колхозниц села – Матлюбы: «Утром, чтобы умыться, я подошел к речке, развернул платочек и взглянул на него. Извините, я видел не розовый платочек, а белый, как снег, личико, губы, подобно бутону, черные, как смола, ресницы, смех, как звон колокольчика и чарующую улыбку Матлюбы» [9, 125]. Этот же прием можно наблюдать также в повести «Полвон» («Богатырь»): «Кобил-амак был высоким и чёрным, как опора мечети. У него было рябое лицо с большим, как картошка, носом» [10, 75].

В диссертации подробно рассматривается место использования метафоры в произведениях писателя. Метафоры, использованные в повестях Б.Ортикова, по функции, сути и содержанию разделены на две группы. В первую группу включены метафоры, используемые для логического сравнения изображаемого предмета и усиления эмоционального воздействия слова. Другую группу составляют метафоры, использованные для оценки событий, действий, душевного состояния и характера персонажей. В диссертации обе группы метафор подтверждены приведением примеров из повестей писателя.

В целом, анализируя использование художественных средств изображения в повестях Б.Ортикова, можно заключить, что писатель в описании событий, происшествий, действий того или иного персонажа, их характеров и поступков умело пользуется такими важными художественными средствами изображения, как метафора, аллегория, гипербола, фразеологизмы, пословицы, поговорки и др. И таким способом усиливает в своих произведениях художественность и яркость изображения. В то же время, он делает все возможное, чтобы форма и содержание произведений соответствовали интересам и возрасту юных читателей.

В заключении обобщаются результаты исследования и делаются следующие выводы:

1. Болта Ортиков свою творческую деятельность начал с 50-х годов XX века с сочинениями рассказов и издал более 30 сборников произведений. Сборники его произведений – «Чиянҳои кишлоқиям» («Мои сельские племянники»), «Конфет» («Конфета»), «Ба калонкардаат раҳмат» («Спасибо, вырастившему тебя»), «Себи орухӯр» («Яблоко-осоед»), «Ҳандалак», «Мактуби секунча» («Письмо-треугольник») и другие являются лучшими образцами его детских рассказов.

2. Наравне с рассказом, вторым распространённым в творчестве Б.Ортикова жанром считается повесть. Его повести «Таътил» («Каникулы»),

«Полвон» («Богатырь»), «Бачаҳои Лолазор» («Дети Лолазора»), «Гули садбарг» («Роза»), «Кишмишзор» («Поле кишмиша»), «Қиссаи мумиё» («Повесть о мумиё»), «Достони Самарқанд» («Повесть о Самарканде») и др. Свидетельствуют о достойном вкладе писателя в развитие повести в таджикской детской литературе второй половине XX века.

3. Простота и лаконичность языка, широкое использование фразеологизмов и фразеологических оборотов, пословиц и поговорок, школьных учебных терминов, простых и естественных метафор, аллегорий, гипербол, элементов шуток и острот являются индивидуальными признаками языка и стиля Б.Ортикова и представляют его как писателя, имеющего собственный стиль изложения в сочинении рассказов и повестей.

4. Болта Ортиков именно двумя важными сторонами своих рассказов и повестей – нравственно-воспитательными и учебно-познавательными ценностями – сыграл важную роль в развитии этих двух распространённых жанров в таджикской детской литературе. И таджикскую детскую прозу невозможно себе представить без его рассказов и повестей.

5. Использование лексических богатств языка и художественных средств изображения в повестях Б.Ортикова, по сравнению с его рассказами, наблюдается в большей степени и это не случайно. Так как повесть из-за большого объёма, более широкого смысла и содержания имеет больше возможностей, чем рассказ.

6. Болта Ортиков в сочинении детских повестей имеет собственный стиль изложения. Он внес достойный вклад в развитие темы, содержания, идей и поэтики этого эпического жанра в детской таджикской прозе.

7. Болта Ортиков своими рассказами и повестями не только нашёл своё твердое место в таджикской детской литературе, но и как двуязычный писатель, автор образцов узбекской художественной прозы и глава литературного круга Самарканда в последние десятилетия XX века внес достойный вклад в развитие литературных связей таджикского и узбекского народов.

III. СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ РАБОТ:

А) Публикации в изданиях, включенных в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, рекомендуемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан:

1. Муродов А. Путёвка в мир творчества (на тадж. языке) // А. Муродов Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Отделение филологических наук. – Д.: Сино, 2016. - №4/7 (217). – С. 251-254 (на тадж. яз.).

2. Муродов А. Путеводитель познания и воспитания (на тадж. языке) / А. Муродов // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). Отделение филологических наук. – Д.: Сино, 2017. -№4/1. – С. 199-203 (на тадж. яз.).

3. Муродов А. Болта Ортиков – двуязычный писатель (на тадж. языке) / А. Муродов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава (научный журнал). Цикл гуманитарных и экономических наук. – Бохтар, 2017. - №1-3(47). – С. 33-36 (на тадж. яз.).

4. Муродов А. Пропаганда науки и знания, дружбы и братства в повести «Дети Лолазора» Б. Ортикова (на тадж. языке) / А.Муродов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава (научный

журнал). Цикл гуманитарных и экономических наук. – Бохтар, 2018. - №1/1 (51). – С. 28-33 (на тадж. яз.).

5. Муродов А. Болта Ортиков с позиции литературной критики (на тадж. языке) / А. Муродов // Вестник Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава (научный журнал). Цикл гуманитарных и экономических наук. – Бохтар, 2018. - №1/3 (55). – С. 66-69 (на тадж. яз.).

Б) Публикации в других изданиях

1. Муродов А. Тайна детей Лолазора / А. Муродов. Скатерть слова / Материалы теоретической и научно-методической конференции БГУ имени Носира Хусрава. – Бохтар, 2018. – С. 137-146 (на тадж. яз.).

2. Муродов А. Детский рассказ и его нравственная ценность / А. Муродов. // Журнал «Школа». – Душанбе, 2019. – №1. – С. 28-30 (на тадж. яз.).

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Абдуджабборов, Т. Ортиков Б. / Т. Абдуджабборов Таджикская советская энциклопедия в 8 томах. – Д.: Главная редакция Таджикской советской энциклопедии. Т.5., 1984. – 634 с. (на тадж. яз.).
2. Литераторы Таджикистана. Справочник. Составитель Г.Келди. – Д.: Адиб, 2003. – 735 с. (на тадж. яз.).
3. Амонов, Р. Детская литература Таджикистана / Р.Амонов. – М.: Детская литература, 1981. – 240 с.
4. Асозода, Х. Таджикская литература XX века / Х. Асозода. – Д.: Маориф, 1999. – 448 с. (на тадж. яз.).
5. Виноградов, В.В. Насущные задачи советского литературоведения / В.В.Виноградов. Изд-во: Знамя, 1951. - №7. – 450 с.
6. Камарзода, А. Историк и чудесный отражатель природы края / А.Камарзода // Адабиёт ва санъат, 2014. - №28, 10 июля (на тадж. яз.).
7. Набиев, А. Ортиков Б. / А. Набиев // Энциклопедия таджикской литературы и искусства в трёх томах. – Д.: Главная редакция таджикской советской энциклопедии. Т.2., 1989. – 569 с. (на тадж. яз.).
8. Ортиқзода, Б. Инжир Боғибаланда. Повесть / Б.Ортиқзода. – Самарканд: Сугдиён, 1999. – 31 с. (на узб. языке).
9. Ортиков, Б. Роза / Б.Ортиков. – Д.: Ирфон, 1966. –138 с. (на тадж. яз.).
10. Ортиков, Б. Повести и рассказы / Б.Ортиков. – Д.: Маориф, 1976. – 204 с. (на тадж. яз.).
11. Ортиков, Б. Повесть о Самарканде / Б.Ортиков. – Д.: Адиб, 1991. – 320 с. (на тадж. яз.).
12. Сабуров, А. «Война и мир» А.Н. Толстого. Проблематика и поэтика / А. Сабуров. – М.: Изд-во МГУ, 1959. – 602 с.
13. Табаров, С. Жизнь, литература, реализм / С. Табаров. – Душанбе: Ирфон, 1966. – 322 с. Т. 2 (на тадж. яз.).
14. Улугзаде, С. Открытое письмо товарищу Ортикову Б. / С.Улугзаде. – Душанбе: Шарки сурх, 1961. - №1. – С. 121-123 (на тадж. яз.).
15. Шукуров, М. стороны художественного исследования. Некоторые вопросы современной таджикской литературы / М.Шукуров. – Д.: Ирфон, 1976. – 273 с. (на тадж. яз.).
16. Шукуров, М. Проза 1945-1972 гг. / М. Шукуров // История таджикской советской литературы в шести томах. – Д.: Дониш, 1980. – 382 с. (на тадж. яз.).
17. Шукуров М. Реалистическая проза и развитие эстетического / М.Шукуров. – Д.: Ирфон, 1987. – 456 с. сознания (на тадж. яз.).

ХУЛОСАИ МУХТАСАРИ

кори диссертатсионии Муродов Алишер дар мавзӯи «**Болта Ортиқов ва таҳаввули насри бачагонаи тоҷик дар нимаи дуҷуми асри бистум**», ки барои дарёфти дараҷаи илмии номзоди илмҳои филологӣ аз рӯйи ихтисоси 10.01.03 – адабиёти халқҳои кишварҳои хориҷӣ (адабиёти тоҷик) пешниҳод шудааст

Дар диссертатсияи номзадӣ бори нахуст дар адабиётшиносии тоҷик масъалаҳои марбут ба шарҳи ҳол ва осори яке аз нависандагони муосири тоҷик Болта Ортиқов, ки дар таҳаввули насри адабиёти бачагона дар нимаи дуҷуми садаи бистум саҳми назаррас гузоштааст, мавриди пажӯҳиши монографӣ қарор дода шудааст. Муаллиф дар асоси таҳлилу ҷамъбасти маводи илмӣ ва маълумоти дар осори адабиётшиносӣ, донишномаҳо, ёдномаҳо ва санадҳои дар Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ва дар осори худ Б. Ортиқов овардашуда зиндагиномаи то ҳадди имкон муфассали ӯро барқарор намуда, хусусиятҳои жанрӣ, мавзӯӣ, ғоявӣ, услубӣ ва бадеии насри бачагонаи ӯро муайян кардааст.

Муаллиф таъкид кардааст, ки таърихи таҳаввули насри бачагонаи тоҷик, алалхусус, инкишофи жанрҳои ҳикоя ва қиссаи бачагоноро бе назардошти асарҳои таълифнамудаи Б. Ортиқов тасаввур намудан аз имкон берун аст. Дастоварди илмӣ дар диссертатсия аз он иборат аст, ки бори нахуст дар адабиётшиносии муосир шарҳи ҳоли нависандаи маҳбуби бачагон – Б. Ортиқов барқарор гардида, осори насри бадеии дар солҳои гуногун навиштаи ӯ ба таври хронологӣ тавсиф карда шуда, хусусиятҳои мавзӯӣ, ғоявӣ ва услубию бадеии қиссаҳои ҳикояҳои вай ба таври ҷомеъ таҳлилу баррасӣ гардидаанд. Ҷамчунин дар диссертатсия бори нахуст масъалаи адиби зуллисонайн будани Б. Ортиқов ба миён гузошта шуда, намунаҳои осори ба ӯзбекӣ навиштаи ӯ таҳқиқ гардидааст ва ба ин восита нақши нависанда дар густариши равоити адабии халқҳои тоҷику ӯзбек муайян карда шудааст.

Аҳамияти илмии диссертатсия дар он зоҳир мегардад, ки натиҷаҳои он ба масъалаҳои ношинохтаи марбут ба ҳаёт ва фаъолияти нависандагии Б.Ортиқов равшанӣ андохта, дар омӯзиши насри бадеии ӯ, алалхусус, ҳикоя ва қиссаҳои бачагонаи вай маводи зарурӣ дода метавонад. Ҷамчунин, натиҷаи таҳқиқи масъалаҳои дар диссертатсия баррасӣ гардида метавонад тасаввуротро дар бораи омилҳо ва роҳҳои таҳаввули насри бачагонаи тоҷик дар нимаи дуҷуми садаи бистум комилтар намояд.

Аҳамияти амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки маводи онро дар дарсҳои лексионӣ, курсу семинарҳои махсус доир ба адабиёти муосири тоҷик, таърихи таҳаввули жанрҳои адабиёти бачагонаи тоҷик дар факултетҳои филологияи мактабҳои олӣ истифода бурдан мумкин аст.

АННОТАЦИЯ

на диссертационную работу Муродова Алишера **«Болта Ортиков и развитие таджикской детской прозы во второй половине XX века»**, представленной на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.03 – литература народов стран зарубежья (таджикская литература)

В кандидатской диссертации впервые в литературоведении подвергнуты монографическому исследованию вопросы, связанные с биографией и произведениями одного из современных таджикских писателей – Болты Ортикова, внесшего достойный вклад в развитие детской прозы второй половины XX века. Автор на основании анализа и обобщения научных материалов, а также сведений, приведенных в литературоведческих трудах, справочниках, воспоминаниях, документах, хранящихся в архивах Союза писателей Таджикистана и произведениях самого Б.Ортикова, по мере возможности, восстанавливает биографию писателя, определяет жанровые, тематические, идейные, стилистические и художественные особенности его детской прозы.

Диссертант подчёркивает, что историю развития детской таджикской прозы, особенно развитие жанров рассказа и повести невозможно представить без произведений, сочинённых Б.Ортиковым. Научное достижение диссертации заключается в том, что впервые в современном литературоведении восстановлена биография детского писателя Б.Ортикова, охарактеризована в хронологическом порядке художественная проза писателя, написанная в разное время, подвергнуты комплексному анализу и рассмотрению тематические, идейные, стилистические и художественные особенности его рассказов и повестей. Также в диссертации Б.Ортиков впервые представлен как двуязычный писатель, исследованы образцы его произведений, сочинённых на узбекском языке и, таким образом, определена роль писателя в развитии литературных связей таджикского и узбекского народов.

Научное значение диссертации проявляется в том, что его результаты освещают все вопросы, связанные с жизнью и деятельностью Б.Ортикова, могут дать необходимый материал в изучении его художественной прозы, особенно, его детских рассказов и повестей. Также результаты исследования вопросов, рассмотренных в диссертации, могут совершенствовать представления о факторах и путях развития таджикской детской прозы во второй половине XX века.

Практическое значение исследования состоит в том, что его материалы могут быть использованы на лекционных занятиях, на спецкурсах и спецсеминарах по современной таджикской литературе, истории развития жанров таджикской детской литературы на филологических факультетах вузов Республики Таджикистан.

ANNOTATION

for the dissertation work of Murodov Alisher «Bolta Ortikov and the development of Tajik children's prose in the second half of the twentieth century», submitted for the degree of candidate of philological sciences in the specialty 10.01.03 – literature of the peoples of foreign countries (Tajik literature)

For the first time in literary criticism, a master's thesis subjected to a monographic study questions related to the biography and works of one of the modern Tajik writers, Bolta Ortikov, who made a worthy contribution to the development of children's prose of the second half of the 20th century. The author, based on the analysis and synthesis of scientific materials, as well as information given in literary works, reference books, memories, documents in the Writers' Union of Tajikistan and the works of B. Ortikov, as far as possible, restores the writer's biography, determines the genre, thematic, ideological, stylistic and artistic features of his children's prose.

The dissertator emphasizes that the history of the development of children's Tajik prose, especially the development of the genres of the story and the tale, cannot be imagined without the works composed by B. Ortikov. The scientific achievement of the thesis lies in the fact that for the first time in modern literary criticism, the biography of the beloved children's writer B. Ortikov has been restored, the writer's artistic fiction written at different times has been characterized in chronological order, subjected to a comprehensive analysis and consideration of the thematic, ideological, stylistic and artistic features of his stories and tales. Also in the dissertation of B. Ortikov was first introduced as a bilingual writer, samples of his works composed in the Uzbek language were studied, and thus the role of the writer in the development of literary relations of the Tajik and Uzbek peoples was defined.

The scientific significance of the dissertation is manifested in the fact that its results highlight all the issues related to the life and work of B. Ortikov, can provide the necessary material in the study of his artistic prose, especially his children's stories and tales. Also, the results of research of the issues discussed in the thesis can improve the understanding of the factors and ways of the development of Tajik children's prose in the second half of the twentieth century.

The practical significance of the study is that its materials can be used at lectures, special courses and special seminars on modern Tajik literature, the history of the development of genres of Tajik children's literature in the philological faculties of universities of the Republic of Tajikistan.